

KULTŪRA UN VĀRDS

Culture and Word

2000. gada
maijs

Multinacionālā kultūras centra izdevums. Daugavpils, Latvija
The Publication of Multinational Culture Centre. Daugavpils, Latvia

SATURS.

<i>Samsons Vilis</i>	
Nacionālā un sociālā dialektika J. Raiņa pasaulskatījumā.	
<i>Filozofiski vēsturiska meditācija</i>	1
<i>Priedītis Arturs</i>	
Intrigu un sentimentālā mazohisma aplokā jeb otrā latviskuma enciklopēdija	10
<i>Jankavjānis</i>	
<i>Gratulēju Tevi, Rodik!</i>	
<i>Mūsdienīga fantasmogorija</i>	15

Izdevējs

MKC

Multinacionālās kultūras centrs
S. Mihelsa ielā 47
Daugavpils, Latvija
LV-5403
Tālr. 5421812

Atbildīgais par izdevumu
Dr. Arturs Priedītis

Izdevuma sagatavošanā piedalījās

Vitauts Stočka

Izdots par MKC finansu līdzekļiem

Laidiens 1000 eks.

© MKC, 2000

Iespiests SIA "Latgales druka"
Baznīcas ielā 28, Rēzeknē,
LV-4601

Printed in Latvia

VILIS SAMSONS

NACIONĀLĀ UN SOCIĀLĀ DIALEKTIKA J. RAIŅA PASAULSKATĪJUMĀ FILOZOFSKIS VĒSTURISKA MEĐITĀCIJA

Akadēmīķis J. Stradiņš ir autors koncepcijai par trim tautas (nacionālajām) atmodām, kas notikušas pēdējos divos gadsimtos Latvijas vēsturē. Par **trešo** atmodu tika proponēta dziesmotā revolūcija 80.–90. gadu mijā. Zinātniskajā aprītešie termini vēl maz iegājušies. Šai koncepcijai ir pat pretinieki, piemēram, akad. I. Ronis, kurš vienkārši atmet. Sak', tauta var atmosties tikai vienu reizi, un tas notika pagājušā gadījumā vidū. No otras pusēs, kādā sociāldemokrātu rīkotā saietātiku dzirdējis oratoru ironizējam: vai tie latvieši tādi snauduļi, ja jāmodina trīs reizes, lai apzinātos savu nacionālo identitāti? Tiešām, var rasties neizpratne, jo līdz šim nav dots izsmejošs skaidrojums, kādēļ tādām atmodām bija jānotiek noteiktā vēsturiskā laikā un situācijā, iipaši par pēdējām divām runājot.

Tā vai citādi, bet es respektēju eruditā akadēmīķa proponēto tautas atmodas vēstures shēmu kā nosacītu apzīmējumu notikušām izmaiņām latviešu tautas apziņā pēdējos gadsimtos. Tautas apziņā (ideoloģijā) notikušo mainību cēlonis – kā es to esmu sapratis – jāmeklē tautas esības dzīlēs notikušajos objektīvajos procesos.

Izsekojot reālo vēsturi, propoñētās shēmas gludajā ritumā sāmanāmi pārsitieni. Izrādās, ka nacionā-

lo atmodu starplaikos sastopamas parādības, kuras tāpat varētu saukt par tautas modināšanu vai mošanos. Pagaidām vēsturnieki nav meklējuši starp tām kādu sakarību, varbūt pat cēloņsakarību. 19. gadsimtā bija aprītejuši tikai 30 gadi kopš jaunlatvieši modināja latviešu nacionālo pašapziņu, kad aizsākušās jaunās kustības profēts Eduards Veidenbaums no jauna jundīja latviešus: "Mosties, mosties reiz, svabadais gars!" Šī kustība vēlāk ieguva Jaunās strāvas nosaukumu un, solidarizējoties ar jaunieviestu terminoloģiju, es esmu to nosaucis par latviešu **sociālo** atmodu. (Gane par **politisko**, kā to pieļājis akadēmīķis J. Stradiņš.) Jaunajai sabiedriskajai kustībai savdabīgu moto ir devis Ed. Veidenbaums skaudrājās rindās: "Virs zemes nav taisnības, Dūrei tik spēks!" Tā bija pastāvošās sociālās kārtības šaustoša kritika. Var teikt: jaunstrāvnieki ieštājās par **sociālo taisnīgumu** visai miglaini apjauzdami, kādai jābūt taisnīguma valstij. Rainim un Aspazijai – Jaunās strāvas prominentākām personībām – tā asociējās ar Nākotnes cilvēka fenomenu, kura ideālo tēlu viņi meditēja morāli estētiskā, ne politiski ekonomiskā skatījumā. 1908. gada martā J. Raiņis rakstīja J. Jankavam: "Manas pirmās un paliekošās simptātijas [uz]

Šīs "Kultūra un Vārds" numurs ir veltīts

ARČILAM GERSAMIJAM,

zinātniekam un lieliskam cilvēkam!

masu atbrīvošanos jeb (kā toreiz mēdza teikt) uz sociālismu neieguru nedz ar teorētiski ekonomisko daļu, nedz praktisko kustību, bet ar estētiško un ētisko" (Rainis J. Kopoti raksti, R., "Zinātne", 1985, 21. sējums, 87. lpp. – turpmāk RKRZ).

Jaunstrāvnieki, tāpat kā jaunlatvieši, neiespēja izveidot **politisku** partiju, izstrādāt tās programmu; to veica pēcteči sociāldemokrāti 20. gs. sākumā. Tiesa, 1893. gadā J. Rainis bija atvedis no Vācijas brauciena plašu sociālistiskās literatūras klāstu un apjautis sociālisma ideju. Tā kļuva par jaunstrāvnieku vairākuma, nākošo sociāldemokrātu ideoloģijas dominantu. Taču "Dieinas Lapas" slejās sociālisma mācība netika izvērsta, un marksisms kalpoja galvenokārt kā filozofija un metodoloģija. Vispār Jaunās strāvas kustībā valdīja literāri publicistska darbība un kritika, ne politiskas aktivitātes, ko daļēji izskaidro arī vairišanās no cariskās cenzūras represijām. Kā tas nereti atgadījies tautu vēsturē, zināmos attīstības etapos sociāli ekonomiskās kārtības kritika izvērtās netieši – filozofiski literāras kritikas formā. Monogrāfiju par Nākotnes valsti, t.i. sociālismu, publicēja demokrātiski ievirzītais latviešu zinātnes virs Kārlis Balodis vācu valodā 1898. gadā pēc Jaunās strāvas sagrāves. Balstīdamies uz Vācijas statistiskiem datiem, viņš izskaitloja, ka sociālistiskā saimnieciskā kārtība ir iespējama ekonomiski un ir pārāka par kapitālistisko, pat kompensējot buržuā sabiedriskotos ipašumus.

Bez ipašām studijām ir skaidrs, ka jaunlatviešu un jaunstrāvnieku idejiskie akcenti būtiski atšķiras. Pirmajā gadījumā dominēja **nacionālā**, otrajā – **sociālā** taisnīuma prasības ideja. Respektīvi, **kopīgajā** latviešu tautas atbrīvošanas kustībā jau apzināti izdalījās divi tās aspekti – nacionālās un sociālās atbrīvošanas cīnas momenti. 19. gadsimta 50.–60. gados latviešiem apspiestība pārsvarā asociējās ar svešautiešu – vācu baronu un cariskās patvaldības jūgu. 80.–90. gados jau atkailinājās pašu latviešu vidū radušās pretrunas starp bezzemnieku un strādnieku lielo vairākumu un izaugušo mantīgo latviešu slāni. Te arī jāmeklē saknes

jaunlatviešu un jaunstrāvnieku kustībām, viņu uzskatu atšķirībām. Abas šīs kustības ir nobriedušas sava laika sabiedrības dzīlēs, ir vienlīdz likumīgas un vienlīdz svarīgas latviešu vēsturē. To idejas bija netikai atšķirīgas, bet reizumis pat konfrontējās. Tas nemulsina dialektisku prātu un nemulsināja arī dižo latviešu domātāju Jāni Raini. Pretmeti ideoloģijā atspoguļo sabiedrības objektivas virzības dialektiku, pretmetu sadursme ir pašas virzības iekšējais dzinulis. Atcerēsimies Raina rindas filozofiskās dzejas šedevrā poēmā "Ave sol": – Aug augdams pretstatos ... / un vienibā vērš maiņas mutuli (RKRZ, 2. sēj., 7. lpp.).

Protī, prasība pēc nacionālā un sociālā taisnīuma, nacionālisma un sociālisma idejas, viena otru papildinādamas un dažādodamas, bet konkrētajā vēsturē ne reti kontrastēdamas, ir bijis latviešu sabiedrības iekšējais virzītājs un aktivizētais spēks ilgajās tautas atbrīvošanas cīņās. Dzīlāki sociālekonomiski procesi noteica arī to, ka zināmos vēstures posmos tautas vairākuma apziņā dominēja viena vai otra atbrīvošanās cīņas tendence. Tā gadsimtu mijā, kad sociālo izmaiņu nepieciešamības vajadzība virmoja gaisā un latviešu prātos, priekšplānā izvirzījās Jaunās strāvas un tās pēctečes Latvijas sociāldemokrātijas sludinātās sociālā taisnīuma prasības un mācības. Radikālā latviešu nacionālisma ideologi Artūrs Kroders, Jānis Lapiņš, Ernests Brastiņš un Eduarts Virza vēl 20. gados ar īgnamu rakstīja, ka jaunstrāvnieku un sociāldemokrātu idejas pārņemušas un valdījušas veselus 30 gadus latviešu inteliģences un tautas vairākuma prātos. Gan nosodīdami kā latviešu "dvēselei svešu ievazāto" marksisma mācību (skat.: Samsons V. Izsverot tautas likteņgaitas, Neatkarīgā Cīņa, 05.01.95.).

Sajā sakarībā varētu pieminēt vērā nemamu domu, kuru izteica eruditā rainoloģe Saulcerite Viese nesenajā habilitācijas runā Zinātņu akadēmijā. Vajadzīga diskusija par tēmu: sociālisma ideju ietekme latviešu literatūrā (varbūt arī visā kultūras dzīvē?) šī gadsimta sākumā, kas lātu literatūras un

kultūras vēsturniekiem daudz ko noskaidrot. Akadēmīķis V. Hausmanis piekrita, atliek gaidit solito. Varētu piebilst, ka arī dažam labam žurnālistam derētu paklausīties, ko teiks literāti un vēsturnieki, jo reizumis presē pavid pavisam šķībs priekšstats par sociālisma un sociāldemokrātijas vietu un lomu Latvijas vēsturē. Jaunstrāvnieki parasti tiek noklusēti. Vai tādēļ, ka bija sociālās atmodas "vaininieki" un LSD prieķeči? Tā, Salijs Beneferde "Neatkarīgā Rita Avīzē" 1996. gada marta numurā apgalvoja, ka "Latvijā sociālismam nav vēsturisku sakņu, kā tas ir sociāldemokrātija". Vajag prast ar vienu šāvienu nogāzt divus bukus! Pietiks, ja aprādisim, ka pats Rainis nosauca sevi par "sociālisma sagatavotāju un vedēju", par Latvijas sociāldemokrātijas "iniciātoru", par tās "tēvu" (RKRZ, 22. sēj., 433. lpp.). Nostrīpojet sociāldemokrātijai sociālismu un paliks tikai ... demokrātija. To derētu atcerēties šodien ar visiem tiem, kuri sevi pieskaita Latvijas sociāldemokrātu apvienibai.

Mans uzdevums ir izsekot, kā gadsimtu mijā J. Rainis uztvēra noteikšķīdas idejiskās batālijas un kā meklēja šķietāmo pretmetu – nacionālā un sociālā taisnīuma ideju – dialektiskas **sintēzes** iespēju. Šķiet, par metodoloģisku ceļvedi te varētu noderēt J. Raina "radamajās domās" 1916. gada 12. martā fiksētais retrospektīvais tautas vēstures skatījums. Dzejnieks (jau trešo reizi!) atgriezās pie domas par lugas "Imants" rakstīšanu. Imanta tēls viņam bija tautas atbrīvošanas idejas nesējs, kuram jāatmin vēstures mikla: jānosauc patiesais brīvības vārds. Lugas varoņa idejiskajos meklējumos dramaturga bija ieceļējis simboliski atspoguļot tautas brīvības cīnu vēsturi kopš seniem laikiem. "Visa drāmas gaita vēstures pašas gaita filogenētiski kā katra embriona" (RKRZ, 14. sēj., 303. lpp.). Rainis vadījās no mākslinieciska, tēlaina pielāvuma, ka atsevišķa cilvēka filogenēze atkārto sabiedrības attīstības lokus. "Es idejas gribēju arī tēlot viņu augšanā, attīstībā, dialektiski (tā sakrit vēl vairāk kopā ar cilvēku kā simbola nesēju), kā Markss tēloja un lūkoja saprast sabiedrību dialektiski"

(RKZ, 21.. sēj., 98. lpp.). Varoņa darbibai 4. cēlienā būtu jāatspoguļo 19./20. gs. mijā Latvijā notikušie ideju konflikti. "IV cēliens. Reakcija pret **tautibu**, tādēļ, ka tā domāja atminējusi vārdu, uzcēlusī, ieviltojusi Imantu. Tad gluži apriebjas, nemaz nau Imanta, nau tautas, nevajag, tikai **šķira**. Atkrit Imants, bet **neuzvarēja** arī šķira. Galigs izmisums nāk..." 5. cēliens – 1. pasaules kara laiks – palicis neizplānots un neizvērtēts iepriekš minētajā nacionālā un sociālā pretostatījumā. Dramaturgs vēl nezināja, kā lugu nobeigt, kā dialektiski risināt samilzušās pretrunas sabiedribā un paša autora apziņā. Tādēļ ne autors, ne lugas varonis, iestrenguši pretrunās, neprot liktenīgo miklu atmīnēt, atrast isto brīvibas vārdu. Tieši tādēļ, manuprāt, luga "Imants" toreiz nevarēja tikt uzrakstīta. Bet arī nepateiktais daudz ko nosakidro. Bet par to vēlāk.

Atgriezīsimies pie Jaunās strāvas. J. Rainis, P. Stucka un citi jaunstrāvnieki vairākkārt tika uzsvēruši, ka Jaunā strāva izaugusi no pirmās tautas atmodas idejām, t.i., no tautības idejas. Tā varenāko skanējumu ieguva Ausekļa un Pumpura dzejā. Likās, ka "atminēts brīvibas vārds". Bet tā bijusi ālošanās, jo tautīnieki, kas 80.–90. gados uzdevās par jaunlatviešu sekotājiem, bija "viltojuši Imantu". Kā zinām, jaunstrāvnieku kritiski literārā darbība vērsās galvenokārt pret šiem tautībiekiem. Tie līdz absurdam varēja profanēt un vazāt tautiskuma ideju un ar savu savīgā un konservatīvo izrīkošanos kavēja latviešu sabiedrības un patiesi nacionālas kultūras progresu. "Tad gluži apriebjās" – atcerās Rainis radikālās inteliģences reakciju un ironizē par tautībiekiem un viņu odiozajām izdarībām jau "Mazajos dunduros" un "Apdziedāšanas dziesmās" pagājušā gadā. Gadsimtu mijā viņš raksta lugu "Pusideālists", sarkastiski satricot viņu pseidopatriotiskos elkus. Te vietā būtu jautājums: kādēļ visos laikos nacionālideologi centušies noklusēt vai apiet šo Raina klasisko lieldarbu, kas patiesi (kaut saasināti komiski) atspoguļo laikmeta tipiskās ainas?

Jā, jaunstrāvnieki izsmēja, **nolie-**

dza tautībnieku izdarības un uzska-
tus. Taču noliegt var divejādi – nihi-
listiski (metafiziski) **atmetot** un dia-
lektiski **saglabājot** vecā pozitivo
kodolu un vēršot to jaunā kvalitātē.
Rainis prata noliegt tautībniekus
dialektiski, ne atmetot tautiskumu
vispār, bet paturot tā patriotisko
pamatdomu. Vai tikai tradīcijas dēļ
dzejnieks rakstīja īpašu prologu
"Pusideālistam"? Bet varbūt arī
tādēļ, lai lasītājs un skatītājs nepār-
prastu viņa attieksmi pret tautisko,
resp., nacionālo ideju. Prologā autors
jūsmo par pagājušo tautas at-
modu (jaunlatviešu kustību) kā savu
jaunību "ar zaļām sajūsmām un
maldībām", kas "no tāles varavī-
nes starus laista". Taču ne "pēc
vakardienas saules sēroties". "Jūs
līdz ar laiku esat vērtušies. Un laiks
jums jauno sauli sevīm tēlot". Dra-
maturgs rezumē: "Tu pāraugi par
jaunu dienu būti, Tev lielāks pasaulei-
cīnas mērķis dzej..." Tā bija –
G. Hēgeļa vārdiem izsakoties –
J. Raina antītēze tautībniekiem,
pretstatot viņu šaurajiem ideāliem
"pasaulei- cīnas mērķi", t.i., sociālā
taisnīguma ideju.

Vārdu "pusideālists" dzejnieks,
protams, izvēlējās tautības idejas
pussaprātēja Andēla apzīmēšanai.
Bet vai tas netiek attiecināts arī uz
visiem tiem, kuri, paužot tautiskumu,
ignorē sociālā taisnīguma
prasības? (Pirmajā variantā lugas
nosaukums bija "Pusideālisti"). Filo-
zofiski meditējot, varētu sacīt, ka
"Pusideālistā" Rainis gan apzinājies
radušos pretmetus tautas at-
brīvošanas ideoloģijā, bet vēl nav
nonācis pie vienota kopsaucēja, tā
teikt, negācijas negācijas. Protī, kā
lielās atbrīvošanas ciņas mērķu sa-
sniegšanai dialektiski sintezēt vie-
nā taisnīguma ideālā dzīvē izšķir-
tos un it kā pretstatītos **nacionālo**
("demokratiskās tautības") un **so-
ciālo** ideālu. Kā paredzēdams un
būdams dialektikis, Rainis jau 1898.
gadā ieminējās (gan vēl visai
miglaini), ka "jaunās idejas" savukārt
var tikt izprastas vienpusīgi: "Trešā
paaudze (jaunstrāvnieki – V.S.) iz-
aug "jaunās idejās", karodami, /tā-
pat/ kā I (jaunlatvieši – V.S.) pret
klausību; viņa netiks pāri jaunajām
idejām" (RLVM, 22989. l.).

Superkreisie radikāli, kādi bija
gan Jaunajā strāvā, gan vēlāk Latvi-

jas sociāldemokrātijā, nereti pat
vairākumā, nolieza tautībniekus
nihilistiski. Viņi neapjauta na-
cionālās idejas vitalitāti, nenovērtē-
ja nacionālo kultūrdarbu, vieglprāti-
gi izturējās pret pašas LSD nostād-
ni par tautu pašnoteikšanās tiesi-
bām, ieskaitot tiesības valstiski at-
dalīties. Tieši viņi – kā lasām Raiņa
piezīmēs – bija nonākuši pie secinā-
juma, ka "nemaz nau Imanta, nau
tautas, nevajag, tikai **šķira**". Viņi
tāpat kā tautībnieki izrādījās tādi
paši puspatiesības paudēji, t.i., pus-
ideālisti, jo redzēja un nesamērīgi
absolutizēja tikai vienu atbrīvošanās
kustības aspektu. Pat toreiz popu-
lārie latviešu literāti J. Jansons-
Brauns un Andrejs Upīts reizumis
padevās šai kreisuma kaitei. Raiņa
pirmsrevolūcijas sociālpolitisko,
pozīciju raksturo atzinums: "Brīviba
un taisnība ir sabiedrības principi,
spaidi un vara viņai pretīgi" (RKZ,
18. sēj., 344. lpp.).

1905.–1906. gada revolūcijas no-
tikumi Latvijā lielā mērā izvērtās
sociāldemokrātijas ideju ietekmē.
LSD toreiz bija vienīgā masu partīja
un nesa zināmu atbildību par
revolūcijas neveiksmēm. Revolu-
cionāru pašaizliezībai un ciešanām
J. Rainis ir darinājis grandiozu lite-
rāro monumentu – grāmatu ar "mel-
nām lapām", "Klusos grāmatu" un
iecerējīs "Epus 1905". Diez' vai pa-
saules poezijs ir atrodams otrs tik
dzīli izprasts un izjuts revolūcijas
ciņu dzejisks atveidojums? Kā ciņā
saucējs Rainis jutās līdzatbildīgs
revolūcijas sakāvē un pūlējās ap-
jaust neveiksmes cēlonus. 1907./
1908. gadu mijā poets rezignēja:

Bij teikts, lai visi ceļas; tauta
cēlās,

Mēs vest to nepratām – un
zaudējām,
Mēs nesapratām apsvērt savus
spēkus,
Nedz lielu mērķi sprauzt, kas
sasniedzams,
Ne mums par labu lietot
apstākļus.
Mums nebij skata – apņemt
nākotni

(RKZ, 6. sēj., 110. lpp.).

Tātad neveiksmju cēlonus dzej-
nieks saskata **lielu mērķu** trūkumā
un neizpratnē. Toreiz valdošā dog-
mātiskā šķiru ciņas mācība, nepraz-
dama organiski savienot sociālos

un nacionālos atbrīvošanas mērķus, nespēja savīnot visu tautu. Uz to būtu attiecināms Raiņa metodoloģiskais secinājums: "Atkrit Imants, **bet neuzvarēja** arī šķira. Galīgs izmisums nāk..." Revolūcijas sakāve bija sējusi vilšanos, neticību, izmisu kādā sabiedrības daļā, īpaši inteliģencē. Bet tas nebūtu attiecināms uz pašu dzejnieku. Viņš ticēja uzvarai nākotnē, kaut gan no šī laika sāka visai kritiski vērtēt latviešu sociāldemokrātu politiku un praktisko darbību, īpaši lielinieku vairākuma nihilistisko attieksmi pret tautiskuma ideju un nacionālo kultūru; pret individualitātes piezemināšanu. Latviešu domātājam šķita, ka marksisma sociālā mācība tiek izkropjota, bet partijas darboņi ieslīgst "veikalosānā, t.i., ikdienas sīkdarbos, aizmirstot lielos mērķus. "Es ilgi cīnījos ar Marksū kā ieroci, bet ikdienas sociālisms ir pārvarējis pašu Marksū" (RKZ, 21. sēj., 88.-89. lpp.). Kā pārvarēt sociāldemokrātu vienkāršoto nacionālu jautājuma izpratni? Šajā virzienā notika dzejnieka turpmākie filozofiskie meklējumi un pārdomas. Te, mūsuprāt, jāņem vērā divi momenti: **starptautiskais** aspekts, ko rainisti līdz šim maz respektējuši. Un paša dzejnieka uzskatu **pakāpeniska** evolūcija un pilnveidošanās, balstoties uz aizvadītās revolūcijas padziļinātu izpratni.

Par pirmo. Idejiski politiskās norises Eiropā kopš pagājušā gadšimta vidus ir visai jūtami ietekmējušas arī latviešu sabiedrību, kurā veidojās līdzīgi sociāli ekonomiskie procesi. Jau tad Habsburgu, Osmaņu un Romānovu daudznāciju impērijās uzliesmoja pakļauto tautu nacionālās atbrīvošanas kustības: Itālijā, Grieķijā, Bulgārijā, Polijā – pat sacelšanās un nacionālās atbrīvošanas kari. Marksisms, kļūdams par ietekmīgu starptautisku ideoloģiju Eiropā 19. gs. otrā pusē, atzinīgi vērtēja apspiesto tautu atbrīvošanās kustības kā revolucionāru spēku. Gan rezervēti un vienpusīgi – tikai kā lielo impēriju ārdošo fenomenu, kas notiek nacionālās buržuāzijas virs vadībā un interesēs. Nacionālo jautājumu marksisms pakļāva sociālam, uzskatot, ka tas tiks atrisināts proletāriskas (sociālistiskas) revo-

lūcijas gaitā gandrīz vai automātiski. "Kādā mērā tiks iznīcināta iespēja vienam individumam ekspluatēt otru, tādā pašā mērā tiks iznīcināta iespēja vienai nācijai ekspluatēt otru," – tā bija rakstīts Komunistiskās partijas manifestā. Šo vienpusību dogmatiski pārnēma arī latviešu sociāldemokrātu radikālais spārns, kas vēlāk noveda pie stratēgiskām politiskām kļūmēm un neveiksmēm.

1. pasaules kara priekšvakarā un paša kara gaitā Eiropā uzbangoja nerедzēti augsts un spēcīgs nacionālisma vilnis – valdošajās nācijās vismelnākā šovinisma veidā. Nacionālistiski patriotiskas propagandas ietekmē nonāca arī strādniecība, kas nu tika rīdīta pret "šķiras brāļiem" pretinieku valstis, un Rietumu sociālistiskās un sociāldemokrātiskās partijas, atkāpdamās no agrāk deklarētām pozīcijām un internacionālajām tradīcijām. II Internacionāle izira.

Nacionālais patriotisma vilnis pārvēlās arī Krievijas impērijas nacionālajām nomalēm. Padsmitajos gados latviešu presē parādījās daudzas publikācijas ar dažādiem atšķirīgiem spriedumiem par nacionālu jautājuma būtību un tā risināšanas ceļiem. Apjomīgajā publikāciju klāstā vēsturniece I. Apine ir izdalījusi konservatīvo (F. Veinbergs, A. Niedra), liberālo (M. Valters, J. Lapīnš, A. Kēniņš) un sīkburžuāzisko nacionālismu (G. Asars, K. Hiršs), un raksturojusi to uzskatus. Neviens no šiem virzieniem līdz pat 1917. gada revolūciju laikiem netika proponējis Latvijas neatkarīgas valsts ideju. (Kaut šodien daži vēsturnieki dzīrās sakām tādu matījuši.) Ar minētiem publicistiem aizrautīgi diskutēja latviešu sociāldemokrāti J. Jansons-Brauns, P. Stučka, V. Dermanis, J. Bērziņš-Ziemelis u.c., un par to visu lielā mērā bija informēts J. Rainis attālajā Kastaņolā. Viņš vienlaicīgi vēroja, ka vienotajā LSD arvien krasāk izdalās divi idejiski virzieni – mazinieki un lielinieki.

Mēs pakavēsimies pie vienas, varbūt galvenās, problēmas – pie viedokļiem par nacionālu jautājuma politisko risinājumu. Mazinieki, sekojot austriešu sociāldemokrātam O. Baueram, iestājās par kulturāli nacionālo autonomiju kā

apspiesto tautu ciņas mērķi, ko atbalstīja arī ebreju sociāldemokrātu organizācija Bunds. Latviešu lielinieki, diskutējot ar maziniekiem M. Skujenieku, F. Menderu u.c., piekritot krievu boļševikiem, aizstāvēja politiskās, teritoriālās autonomijas prasības. Vispār līdz 1917. gadam Latvijas sabiedrības radikālās aprindās populārs bija sauklis "Brīvā Latvija – brīvā Krievijā", kuru katrs traktēja pēc savas izpratnes un kura saturs revolūcijas gaitā mainījās. Šo saukli daudzākā piemērās J. Rainis savā sarakstē un piezīmēs.

Rainis, visu mūžu palikdamas uzticīgs sociāldemokrātijas ideāliem, pieņēma LSD programmu nacionālajā jautājumā, taču nevarēja samierināties ar dogmatisku tās izpratni un isti rainiski meklēja ceļus tā risināšanai. Šīs meditācijas autors jau agrāk ir mēģinājis izsekot latviešu dzejnieka un domātāja attieksmei pret latviešu lielinieku nostādnēm nacionālajā jautājumā, īpaši jautājumos par nacionālo kultūru un nacionālo neatkarību (skat.: Samsons V. Dzejas Olimpā un – uz barikādēm, R.. "Zinātne", 1985, 179.–227. lpp.). Paškritiski jāatzist, ka tolaik autora pozīcija, iztirzājot šo problēmu, bijusi vienpusīga: pārsvārā apoloģizēti lielinieku uzskati, bet Raiņa viedokļi, pat atzīstot, ka tie korekti teorētiskā ziņā, skaidroti kā lielinieku politikas pārpratumi un praktiski neiederīgi konkrētajos revolucionārās ciņas apstākļos. Visu to var vērtēt kā autora piekāpšanos oficiālajai partijas vēstures versijai, kaut arī iezīmēts reālistisks skatījums: "Atsevišķi LSD darbinieki, aizrāvušies ar izlīdzēju ideoloģijas kritiku, neiedzīlinājās latviešu proletariāta dzejnieka pozīcijā, neatdalīja to no naidīgās nometnes un apvēlīja ar trafaretiem pārmetumiem. Un šādas rīcības pamatā nebūt nebija tikai patiesās Raiņa pozīcijas nezināšana, viņa islaicīgo nomaldu absolutizēšana; tās pamata bija nihilistiskas novirzes no nacionālā jautājuma lejeniskas izpratnes" (*ibidem*, 204. lpp.).

Kādā sakarībā šeit pieminēts lejenisms? Tādēļ, ka latviešu lielinieki atkāpās pat no V. Leņina paustas kādas visai korektas normas nacionālajā jautājumā, pie kurās

patstāvīgi bija nonācis J. Rainis. Kara laikā (ipaši 1915. gadā) V. Ķēniņš asi polemizēja ar Rozu Luksemburgu, L. Pjetakovu u.c., kuri principiāli noraidīja nācijas tiesības uz pašnoteikšanos – it kā atkāpšanos no proletāriskā internacionālisma, un pieprasīja šo normu izslēgt no sociāldemokrātijas programmas, kā to daria, piemēram, poļu komunisti. Pie tam Ķēniņš gāja vēl tālāk, atzīstot apspiesto tauttiesības politiski atdalīties, ieskaitot neatkarīgas valsts dibināšanu. Citsārī, latviešu lielinieki pēdējo normu apgāja un neieslēdza savā programmā, – līdz pat 1918. gada beigām viņi pretojās idejai par neatkarīgu Latvijas republiku. Vispār no savas rašanās sākumiem LSD iestājās par ciešām saitēm ar revolucionāro Krieviju, par Latvijas autonomiju demokrātiskas vai sociālistiskas Krievijas Federācijā. Savu pozīciju viņi argumentēja ar to, ka imperiālistisku valstu ielenkumā šāda politiska forma esot mazu tautu eksistences politiskais un ekonomiskais garants.

V. Ķēniņa aizstāvētais viedoklis par apspiesto nāciju tiesībām valstiski atdalīties, izrādās, nebija tikai taktisks politisks manevrs, lai piešaistītu revolucionārai ciņai imperiālās Krievijas apspiestās tautas. Kā rāda pētījumi, 1917. gada nogalē Ķēniņš, būdams Padomju Krievijas vadītājs, ne tikai izšķirās par neatkarīgas Somijas valsts atzišanu, bet sarunā ar igauņu bolševiku vadītāju Janu Anveltu ierosināja pārdomāt iespēju par neatkarīgas Igaunijas republikas proklamēšanu. (Citsārī, aizrobežas vēsturnieks A. Ezergailis kādā publīkācijā tika tēlaini nosaucis F. Rozīņa vadito īskolatu par pirmās Latvijas republikas valdību.) Igauņu bolševiki parlikusi iepriekšējās pozīcijās – par Igaunijas autonominiju federatīvajā Padomju Krievijā. No Latvijas republikas proklamēšanas toreiz attekušies arī P. Stučka un latviešu lielinieki. Tikai 1918. gada nogalē, kad bija proklamētas parlamentārās Igaunijas un Latvijas republikas, latviešu lielinieki-komunisti izšķirās par neatkarīgas Padomju Latvijas republikas pasludināšanu. Bet kas par vēlu, tas par skādi – trāpiji atgādina tautas parunu.

J. Raiņa radošā un sabiedriskā darbība padsmītajos gados projicējas uz nacionālisma uzplūdu vispārējā fona Eiropā, pakāpeniski meklējot un veidojot savu revolucionāru, bet no lieliniekim distancētu viedokli par nacionālā jautājuma atrisināšanu Latvijā. Tieka meklēta un arī atrasta nacionālās un sociālās atbrivošanās ciņas ideāla dialektiska sintēze, varētu teikt arī sociālistiskā internacionālisma saskaņošana ar nacionālās (demokrātiskās) suverenitātes ideju. Iezīmēsim šo meklējumu galvenos metus.

Kultūrvēsturiskā pētījumā "Latvieši", kas uzrakstīts 1907.–1908. gadu mijā (publicēts ar pseudonimu 1910. gadā S. Pēterburgā), J. Rainis vēl visumā respektējis LSD nostādnī nacionālajā jautājumā, taču licis atšķirīgus akcentus. "Buržuāzijai tātad nacionālisma ideja klūst par līdzekli nostiprināt varu pār tautas masām, un tā jau zaudē savu kultūras nozīmi. Patiesībā latviešu proletariāts nepavisam nav pret tautības ideju, gluži otrādi, viņš pats to atjauno īstenajā cildenajā nozīmē kā līdzekli kultūras attīstībai" (RKRZ, 18. sēj., 437. lpp.). Autors "attaisno" proletariāta pievēršanos nacionālajai idejai kā kultūras izplatīšanas līdzeklim. Vai tā piešārdzība pret dogmātisko marksistu uzbrukumiem? Pret tiem, kuri akli ticeja Komunistu partijas manifestā (19. gs. vidū!) Kārla Marksā formulētai tēzei, ka "strādniecībai nav tēvzemes" un kurai Fr. Rozīņš, viens no populārākiem latviešu sociāldemokrātijas publicistiem, bija pārsteidzīgi piekritis rakstā "Nācija un tēvzeme" 1900. gadā. Tas deva iespēju politiskiem pretiniekim apvainot visu sociāldemokrātiju nacionālā nihilismā, un tas ilgus gados jauca latviešu, ipaši inteliģences, prātus. To visu J. Rainis zināja un centās izkliedēt aplamos priekšstatus, un isti rainiskā stilā apkaroja tos, kuri bija palikuši pie iesīkstējušiem aizspriedumiem.

Tā vai citādi, bet neapstrīdams ir tas, ka dzejnieka un domātāja uzskatu evolūcijā un viņa daiļrades tālākā gaitā mainījās idejiski politiskie akcenti. Ja gadsimta sākumā Raiņa jaunradē tika atvēlēta prioritāte revolucionārai tematikai un

sociālām problēmām, tad padsmītajos gados viņa pārdomās (skat. dienasgrāmatas, piezīmes un vēstules) un daiļradē arvien lielāku vietu ieņem nacionālās kultūras un etniskās kopības, bet kara gados arī nacionālās suverenitātes, **pašu** valsts ideja. Šai virzībai var izsekot arī dzejnieka dramatisko darbu tapšanas secībā: "Indulis un Ārija", "Krauklītis", "Spēlēju, dancoju" ar nacionālpatriotisku akcentu dramatiskajā poēmā "Daugava". Tā nav aiziešana no sociālisma, bet **vienpusīgi** izprastas sociālisma idejas dialektiska noliegšana, tā teikt, rainiskas taisnības valsts koncepcijas veidošana.

Varētu piekrist nereti dzirdētam viedoklim, ka padsmītajos gados J. Rainis "izstrādā nacionālo ideo- loģiju". Taču tā būtu tikai puspatiesība, ja šo procesu izskatītu atrautī no dzejnieka pasaulskatījuma otras būtiskas puses – sociālistiskās pārliecības. Šai sakarībā es gribētu pozitīvi atzīmēt un uzteikt Artura Priediša grāmatu "Mans Rainis" (Daugavpils, 1996), kurā, dzejnieka nacionālās patstāvības centenus iztirzājot, autors nav kautrējies pie minēt Raiņa sociālistisko pārlieci- bu.

Kara laikā lielinieku vairākuma nihilisms nacionālajā jautājumā pastiprinājās, un tieši pret to vērstī J. Raiņa pieraksti "radamās domās", vēlāk arī publīkācijās. Neiedzīlinoties apjomīgajā epistolārajā materiālā, kas sastrādāts Kastaņolā, es pakavēšos tikai pie dzejnieka publīkācijas "Atskats uz kādu neizdevušos mēģinājumu" ("Jaunais Vārds", 4.02.1917.), no kurās visai skaidri apjaušams, kādi bija galvenie meti **rainiskajā** koncepcijā par nacionālo jautājumu Krievijas revolučiju priekšvakarā 1917. gadā. Latviešu patriots ir dzīļi sarūgtināts, jo vīlies gan mēģinot sadarboties ar nacionāldemokrātiem (A. Ķēniņa, A. Krauze-Ozoliņa u.c.), gan cerot uz latviešu sociāldemokrātu aktivitātēm "latviešu lietā".

Rakstā vispirms skaidri fiksēti iebildumi pret nacionālnihilismu un kosmopolītismu, ko viņaprāt pauž sociāldemokrātu vairākums. "Pār tautu eksistenci nevar tikt pāri, viņas noliedzot, ielecot beztautu kosmopolīzmā. Tā ir tikpat neloģiska,

t.i., nedialektiska un neevolūcjoniska domāšana preti attīstības likumiem, kāda parādījās savā laikā pie narodņikiem, kas gribēja neiet cauri kapitālisma posmam un taisni ielēkt sociālisma iekārtā – patiesībā viņi būtu ielēkuši tikai obščinā" (RKZ, 18. sēj., 456. lpp.). Pēdējā piezīme it kā pareģo lielinieku pārsteidzīgo lēcienu "komūnā" 1919. gadā. Proti, Rainis dialektiski noliedz kreiso nihilistu metafizisko noliegumu, saglabājot tautiskuma un sociālisma pozitivo satvaru.

Dzejnieks visai tēlaini un oriģināli iežīmējis ideju par "tautu nokārtošanos nacionālajās valstīs", kā arī futuroloģiskā skatījumā medītējis par šo valstu integrēšanās neizbēgamību tālākā nākotnē. "Tagadējais attīstības posms prasa ne tautu pašiznīcināšanos, bet tautu nokārtošanos **nacionālās valstīs** (kurs. – V.S.), tai sasniegtu savu pilnīgu attīstību. Šīs valstis vienotos arvienu lielākās federācijās, līdz apņemtu kontinentus un cilvēci..." (turpat, 456. lpp.). Kā redzam, Rainis te pāriet pie globāliem secinājumiem. 19. gadsimtu viņš tika raksturojis kā apspiesto tautu **nacionālās atmodas** gadsimtu. Ārkārtīgi svarīgs ir viņa ģeniālais pareģojums, ka 20. gadsimtā izveidosies **neatkarīgas nacionālās valstis**, sabrukot impērijām. Latviešu gaišreča prognoze sāka piepildties daļēji Eiropā pēc 1. pasaules kara, citur pasaulē pēc 2. pasaules kara un gadsimta nogalē – Austrumeiropā. Ne mazāk apbrīnojama ir nākotnes vīzija par nacionālo **valstu integrēšanos** nākošajos gadsimtos, kas sāk iegūt reālus apveidus jau šodien Eiropas savienībā. Bet par to plašāk šīs meditācijas noslēgumā.

Un pēdējais atzinums, ka pilsoniskajai demokrātijai nav jāseko konservatīviem un reakcionāriem spēkiem, bet "latviešu lietā" jāsadarbojās ar pamatšķiru, kurai pieder nacionālās atbrīvošanas vadīšā loma. Kā zināms, Rainis ir bagātinājis sociālo mācību ar oriģinālu, tipiski rainisku jēdzienu "pamatšķira", ietilpinot tajā tautas lielāko (3/4) daļu, kurai "nav zemes un kapitāla". Rakstā iet runa par pamatšķiras vēsturisko misiju nacionālajā jautājumā. "Mūsu tautā un mūsu laikā vadītājas loma pieder

pamatšķirai: viņa ir tautas lielākā daļa (3/4), un viņa ir progresīvākā daļa, kurai visvairāk dzījas uz attīstību, t.i., uz kultūru, un tam līdz uz attīstības šķēršļu novēršanu, uz cīnu, uz dzīves jaunu un **brīvu nākotnes iekārtu**. Mūsu pamatšķiras priekšgalā stāv strādniecība un viņas organizētāja partija: tām jāved visas tautas politika, jāreprezentē un jāaizstāv visa tauta, jārūpējas par tautas lielām interesēm: **patstāvību, kultūru, valsts iekārtu** – par latviešu lietu..." (457. lpp.). Šajā vēsturiskajā situācijā Rainis redz tikai vienas valsts formas iespēju: "Šīs laikmets saprot dzīves izteiksmes veidu valstī – tik kā autonomiju ..., ar brīvu Latviju brīvā Krievijā es domāju demokrātiski organizētu Latviju tādā pat demokrātiski un federatīvi organizētā Krievijā". Revolūcijas gaitā mainījās šī populārā lozunga saturs arī Raina traktējumā. 1918. gada 22. oktobri vēstulē D. un P. Stučkām dzejnieks raksta: "Manu pārliecību Jūs zināt un, kā redzu, nenemāt man ļaunā: es gribu **Latviju un brīvību**... šo brīvību tautu attīstībai es vienmēr esmu cerējis no sociālisma vai komunisma, kā Jūs sakāt" (RKZ, 23. sēj., 236. lpp.). Redzams, ka notikusi abu pušu tuvināšanās. Jaunajos apstākļos, kad pastāv tāda realitāte kā padomju valsts Krievijā, Rainis šādi uztver lielinieku pozīciju: "Formula: brīva Latvija brīvā Krievijā ir sociālistiska Latvija sociālistiskas Krievijas federācijā" (turpat, 237. lpp.).

Savelkot kopā teikto, var secināt: viscaur Kastaņolas periodam J. Raina jaunradē ieskanās divi gaidīmotivi un tie ir **brīvā Latvija un sociālisms**. Abus tos latviešu dižgars gaida no **revolūcijas** un **pamatšķiras**. Vārdus "revolūcija" un "sociālisms" dzejnieks atļaujās pieminēt galvenokārt personīgās vēstulēs un sociāldemokrātu nelegālajos izdevumos publicētos politiskos dzejoļos, īpaši 1. maijam veltītos himniskos pantos. Šie motivi neapsīkst ari 20. gadu legālajā presē. Revolūcijai u.c. cariskās cenzūras skaustajiem politiskajiem jēdzieniem Rainis parasti atrudgleznainus ekvivalentus, dzejiskus simbolus – pavasarīs, jaunā saule u.c. Par pirmo nacionālās valsts

pieteikumu dzejiskā formā parasti uzskata "Taurētāja" (27.08.1916.) publicēto J. Raina dzejoli "Zeme un valsts", un tam var piekrist: Zeme, zeme – kas tā zeme? Zeme tā ir valsts.

Ja iepriekš minētajās pубlikācijās Rainis vispārinātā formā izklāsta un pamato apspiesto tautu tiesības "nokārtoties nacionālās valstīs", tad dramatiskā poēmā "Daugava", kura tiek publicēta 1919. gada rudenī Bermonta uzbrukuma laikā Rigai, dzejnieks aizstāv un sumina brīvās Latvijas valsti, kas no idejas pārtapusi realitātē. Varētu teikt: dramatiskā poēmā "Daugava" autors devis latviešu likteņmiklas atminējumu, ilgi meklēto divu taisnīguma idejas pušu dialektisku sintēzi. Kā tas noticis?

Rainisti atklājuši, ka poēma "Daugava" faktiski aizsākta jau 1916. gadā, respektīvi, tad nobriedusi pati ideja, un jaunās valsts satvars relijefi medīti 1917. gadā uzrakstītos pantos, piemēram:

Paša zemi, paša valsti,
Dzīvi, paša darinātu,
Paša valstī kungs.
Tagad nāk brīvības valsts,
Brīvs būs ij pēdējais kalps
(RKZ, 12. sēj., 223. un 234. lpp.).

Savu politisko kredo J. Rainis iakoniski un nepārprotami tika publiski deklarējis tūdaļ pēc Februāra revolūcijas Krievijā. 1917. gada 29. martā LSD (lielinieku) laikrakstā "Cīņa" publicēja Raina un Aspazijas telegrammu: "Apsveicu mūsu laikrakstu. Lai dzīvo republika, brīva Latvija un sociālisms" (RKZ, 23. sēj., 189. lpp.). Dzejnieks apjauja, ka carisma gāšana Krievijā parver iespējas latviešiem radīt pašiem savu valsti, brīvo Latviju, un uzskatīja, ka tai jābūt sociālā taisnīguma valstij. Dzejnieks vēl nekonkretizē jaunās valsts formu, bet, kā redzams, tās politisko satvaru viņš saistīja ar demokrātiju un sociālismu. Tā tas bija iecerēts, apjūsmots un paasts iepriekšējos gados. Tātad tautības ideja, nacionālās suverenitātes prasība dialektiski bagātināta ar sociālā taisnīguma nepieciešamības izpratni, ir devusi jaunu kvalitāti – prasību pēc **pašu latviešu patstāvīgas sociāla taisnīguma valsts**. Dialektiskā nolieguma no-

lieguma spirālē bija noslēgusies īsti rainiskā filozofiski pravietiskā tvērienā.

1918. gada 24. novembrī tapušajās "Daugavas" dzejas rindās J. Rainis gleznaini attēlo, kā šī valsts tapusi:

Sarkanuguns kvēlumā
Dzima mūsu brīvā Latve,
Sarkanbaltais karodziņš
Uz sarkana plīvināja (RKZ, 12.
sēj., 235. lpp.).

Protī, Krievijas revolūcija, pāceļot sarkano cīņas karogu, deva iespēju blakus uzslīet sarkanbalsarkano neatkarīgas Latvijas karogu. Rainim dārgi un svēti abi karogi – sarkanais revolūcijas un sarkanbalsarkanais Latvijas valsts simbols. To dialektisko kopsakaru viņš vienmēr tika uzsvēris. Vai ar to dzejnieks nedod mājienu, ka abiem karogiem vienmēr būtu jāplīvo blakām? (Protams, domājot sarkano karogu bez sirpja un āmura!). Starp citu, tā tas notika LSDSP pasākumos 20. gadu Latvijā. Sarkanā karoga brivo plīvojumu Rainis ir apjūsmojis savos pamatšķiras un pavasa-ra (1. maija) svētkiem veltītos dze-jolos. Šodien sarkanā karoga pacelšana ir ar likumu noliepta kā nacionālajai valstij kaitīgs simbols, ignorējot tā vēsturisko un sociāli juridisko tiesigumu.

Varbūt nule citētajās dzejas rindās dzejnieks ir ielicis dzīlāku jēgu, iešifrējis lielā mērķa sasniegšanas atrisinājumu? Protī, panākt sapratni un sociālo izlīgumu okupācijas varu postītās, šķiru kara sašķeltās latviešu sabiedribas patiesu **apvienošanos** radošas jauncel-smes kopīgam darbam. Jo kāda tad ir dzejnieka poetizētā sociālā fenomena **pamatšķiras** vēsturiskā misija un filozofiskā jēga? Dialektiski noliedzot, pārvarēt radušos sociālos pretstatus "iekš vienības tās šķiras veiks, kas ļaudis šķirušas". Bet dzīvē ideāli reti realizējas...

Ari Latvijas republikā, kuru Rainis bija iecerējis kā brīvu taisnīguma valsti, 1919. gadā lielinieki neprata savienot sociālismu ar demokrātiju un nacionālās patstāvības ideju. Viņi nostādīja pret sevi tautas vairāku-mu, ignorēdami latviešu nacionāl-politiskās tiēksmes, nihilistiski at-mēzdami gadsimtos tapušās un lotās tautas kultūrvēsturiskās tra-

dīcijas un garīgās vērtības. Filozofiski rezumējot, varētu teikt: nespēja pacelties līdz savas noliedzošās politikas dialektiskai negācijai. 1919.–1920. gadu sarežģītā militāri politiskā situācijā tautas vairākums deva priekšroku nacionālajai ideoloģijai. Tātad atkal **atmoda**, jo mainījās tautas apzinājā idejiski politiskā dominante.

Nacionālpolitīki, izmantodami politisko pretinieku vājās vietas un gūdamī pārvaru, savukārt, nebija mācījušies no vēstures virzības dialektikas. Apkarodami sociālismu kā kaitigu "himēru" (Ed. Virza), viņi iedrošinājās sociālā taisnīguma prasību tikai daļēji vērst pret vācu muižniecības privilēģijām un ipašumiem, nerūpējoties par darba cil-vēku, tā teikt, pamatšķiras sociālo aizstāvību. Citstarp, vēsturnieki ir izteikuši viedokli, ka Latvijā 20. gados izvestā agrārā reforma bija visradikālākā Eiropā tiesī tādēļ, ka valdībai bija jārēķinās ar masu radikā-lajiem noskojojumiem, kurus bija aktivizējušas Latvijas sociāldemo-krātijas agrārās programmas strik-tās prasības kopš Piekta gada revo-lūcijas un arī J. Raiņa dzeja, paužot tautas simtgadu sāpi.

Jāņa Raiņa 20. gadu dzeja un epistolārie materiāli liecina, ka viņš pārdzīvojis dziļu vilšanos, atgrie-zies neatkarīgajā Latvijā. Šo traģisko atklāsmi dzejnieks pauž vēl sa-vas dzīves nogalē, piemēram, valsts jubilejai (1928) veltītos dzejolos "Cīnas dienā" un "Pēc desmit ga-diem". Varētu domāt, ka šīs rindas attiecinātas arī uz tagadējo Latvijas Republiku:

"Rupja vāra grābj no vienas
pušes,

Bads no otras spiež par velti
strādāt,

Peļņas mazāk top. bet dzivot
dārgāk,

Bagāts laupitu, bet nabags
taupi!" –

Šodien saucat: stop! tiem
nekrietnajiem,

Blēžiem, spekulantiem,
koruptantiem!

(RKZ, 5. sēj., 494. lpp.).

To rakstījis Latvijas valsts eks-ministrs, Saeimas deputāts, tātad apzinādamies ne tikai morālo, bet arī juridisko atbildību par teikto... Vai te būtu jaušams mājiens par

sociāla nolieguma iespējamību nākotnē, tā teikt, pausts jaunas **sociālas atmodas** paredzējums? Šādā aspektā aplūkosim Raiņa spriedumus un meditācijas par latviešu tautas un valsts iespējamo likteni attālākā nākotnē.

Kāds prominentes mūsdienu dzej-nieks esot teicis, ka Rainis mums šodien esot "pārāk liels un neērts". Tādēļ viņu nelasot, nesaprodot un nepieņemot. Neapstrīdēsim, ka vienam otram varētu šķist "pārāk liels" dižais latviešu dzejnieks viņa pausto dižo (ne vienmēr izprasto) ideālu dēļ, un "neērts", jo šie ideāli nesader ar šīsdienas kuslo (tīrgus) brīvību un nacionālo vēlmju šaurību. Te tieši vietā pārs piedumi par J. Raiņa patiesām lielajiem nākotnes ideā-liem un futurologiskajiem pare-dzējumiem.

Ja daži rakstījāji dzejnieka paustās sociālistiskās idejas jo-projām dēvē par **ilūzijām** vai mal-diem, tad viņa futurologiskos pār-spriedumus, viņa meditēšanu par "starptautību", "apvienotu cilvēcību" aiztālā nākotnē – par tukšu **fan-tazēšanu**.

Rainis visu savu apzinīgo mūžu ir domājis, pārs piedis, meditējis par latviešu nācijas un Latvijas nākotni. Par to visplašāko liecību var atrast viņa epistulārajā manto-jumā un viskonkrētāk – lugu uzme-tumos un radāmās domās, kas fiksētas, dramatiskos darbus iecerot un plānojot. Meditējot radušās atzi-nas, refleksijas, neapšaubāmi pie-rakstītas un izrietēja no dramaturga . pasauleskatījuma, un lielā mērā saknējās, es teiku, rainiski izprastā markisma dialektikā. Bet tika ieskicētas kā eks promti, netika iz-vērstas, pabeigtas. Un tomēr atpa-zīstamas, atšifrējamas un vērā ne-mamas; reizēm vienigais cēlvedis kādas dzejnieka pasauleskatījuma niances izpratnei. Jo tā nebūt nebija iluzora sapnōšana, bezprieķmetis-ka fantazēšāna, bet vēstures filo-zofijas sarežģītu problēmu nopiet-na izsvēršana un risināšana.

Dialektisks prātnieks nevar pie-laut domu, ka sabiedribas mainībai pienāks gals, ka tās virzība apsīks, apstāsies. Un ka demokrātiska na-cionāla valsts būs šīs attīstības pēdējais augstākais vainagojums, ka tā būs mūžīga. Citstarp dialek-

tiskās domāšanas pilārs, pasaules filozofiskās domas klasicīks G.V.F. Hēgelis liktenīgi paklupa, kad deklarēja prūšu junkuru karaļvalsti par absolūtās idejas augstāko iemiesojumu un piepildījumu, līdz ar to ruinējot paša izstrādāto dialektisko metodi. Zimigi, ka Rainis, vairākkārt apņēmies studēt Hēgeļa filozofiju, to pat neiesāka, dodams priekšroku Marksam. Manuprāt, tieši dialektiskā metode ir galvenais, ko dzejnieks pārņēmis no marksisma. Nācija, etniskais tāpat kā citas sociālvēsturiskas parādības ir pakļautas objektivam ritējumam (subjektīvi varbūt negribētam un nežēligam) un pārvērtības likumam. Arī sociālisms nav sabiedrības progresu galamērkis. Ne tikai neveiksmīgo un brutālo mēģinājumu dēļ, bet tādēļ, ka nespēj pārvarēt visus sociālos pretstatus, ipaši pretrunas starp individu un sabiedrību. Tādēļ jāliek cerība uz tālāko sabiedrības virzibas pakāpi.

Palasīsim, ko fiksējis dramaturgs 1923. gada 18. februārī, jau ceturto reizi atgriezdamies pie lu-gas "Imants" iecerēs: "Imants kā mesija nac.[ionālajai] idejai, izved to līdz galam un norāda, ka tai jāiznīkst viscīlvēcē... Marksisms: te Imants pāri uz humānismu" (RKRZ, 14. sēj., 141. lpp.). Proti, nacionālā ideja realizējusies ar laiku sevi izsmels kā sabiedrības progresu virzītājspēks, "izsīks" un "ieplūdis" viscīlvēcē, bet sociālismu no-mainis – "humānisms". Pēdējā apzīmēšanai dzejnieks lietojis arī vārdus "apvienotā cilvēcība", "kopmērkis" u.c. Raiņa dzejas leksikā nesastapsim vārdu "komunisms". Varbūt tādēļ, ka viņa viedoklis, apcerot sabiedrības aiztālo nākotni, krasī atšķirās no tolaik visai nodrāztajām komunisma koncepcijām. 1923. gada 18. aprīlī LSDSP Centrālās komitejas izdevumā "Strādnieku maijs" ievietots J. Raiņa dzejolis "Strādnieku pulki" (atkārtoti "Jaunā Dzīve", 1.05.26.).

Kopš gadu tūkstošiem
Cilvēku dzimumiemi
Uz laimes augstumiem
Velk sirds no dzīlumiem.
Vēl cīņa galā nau, vēl darbs
                               nau galā,
Līdz vecais drups, lai jaunu
                               vietā liktu,

Līdz tautas jutīsies še laimes
                               salā.
Iet gājienu gājienu –
Bari nau skaitāmi –
Uz lielo cilvēces saplūdi,
Uz kopmērķi
(RKRZ, 5. sēj., 361. lpp.).

Doma par "cilvēces saplūdi" un "kopmērķi" saistīja dzejnieka prātu un sirdi kopš jaunekļa gadiem. Šī doma jo bieži parādās pierakstos kopš Slobodskas trimdas laikiem, ipaši lugu "Kurbads" un "Imants" iecerēs, izstrādājot sižetu un tēlu idejiskās virzības shēmu. Dialektiskim nav pieņemams idejiski statisks varoņa tēls. Domātāju mūždien vajāusi uzmācīga doma par to, kā izglābt mazo latviešu tautu no nākotnē paredzamā traģiskā likteņa. "Atziņa, ka mēs esam maza tauta, drīz varam mirt; mērķis izglābties no nāves" (RKRZ, 14. sēj., 268. lpp.). Futuroloģiska rakstura pieraksti nav skaidrojami tikai kā mākslinieciskas iztēles atraisīts lidojums, pat ne tikai kā kārtējās lugas plānojuma un idejas izstrāde. Tas nereti ir tēlains un visai izmīsigs latviešu glābšanas ceļa meklējums, un secinājumi izriet no dzejnieka pasaules uzskata, kura izveidē liela loma bija marksisma filozofijai, dialektiskai pieejai sabiedrības vēsturei.

Teiksmaino varoņu Kurbada-īla un viņa dēla "Saulēs bērna" tēlu idējiskais satvars, šķiet, visgatavākā veidā apjausts un izkristalizējies 1907. gada 15. augusta visai izvērstās piezīmēs: "Dēls "saules bērns" tad uzņem tēva cīnu pret nāvi (domāta tautas iznīkšana – V.S.), ne ar varas, bet ar gara ieročiem, ne sociālisms, bet pāri par to. Sociālisms ir vislielākā cīņa pasaulē, tas ir īls. Bet sociālisms un īls tik sataisa ceļu. [...] Saulēs bērnā viens no galveniem momentiem – prieks par atradumu, par nāves pārvarēšanu, varbūt V (cēlienā – V.S.), kad uzceļas pils, bet pats no prieka mirst, un pēcnācējiem jāpapildina un jāizcīna galīgi, jāiegūst mūžīga dzīve, kura caur viņa atradumu tikai darīta iespējama, kā Markss atrada sociālisma atslēgu, bet tomēr paliaka vēl pāri visa lielā, garā cīņa pie pašas atslēgšanas" (RKRZ, 14. sēj., 288. lpp.).

Mēs nepakavēsimies pie teorētiskām finesēm, kas varētu izrietēt pēc teksta filozofiski socioloģiskas atšifrēšanas un analizes, bet izsekosim dzejnieka pamatdomu. Šo pamatdomu viņš ir atkārtojis daudzākārt, piemēram: "Saulēs bērns ari pāri pār sociāldemokrātiju" (290. lpp.), "... tauta vai [īla] dēls uzzied starptautibā" (260. lpp.), "Šī pasaule iet bojā, tad nāk jauna cita sistēma" (turpat). Šai citā sistēmā, "jaunā saulē" iizzudīs sociālie un nacionālie pretmeti, bet radīsies citi **humāni** tālākvīzības dzinuļi. Jo dialektiskim pieņemama tikai "nebeidzāmas attīstības ideja" (261. lpp.). Var pieļaut, ka "saules bērna" pareigojums ir ari paša dzejnieka pārliecība, ka tauta "izbēgs no iznīcības", "iegūs mūžīgu dzīvi", tikai iekļaujoties "viscīlvēcē", kas ir nemirstīga.

Meditācijās fiksētās pārdomas par savas mazās tautas, tā teikt, "optimistisko traģēdiju" attālajā nākotnē, atspoguļojas ari publicētā dzejā. Ir Raiņa dzejolis, kuru literatūrpētnieki (ne agrākie, ne tagadējie) nav iedrošinājušies pieminēt, kur nu vēl iztirzāt. Laikam jau tādēļ, ka nav apjausta dzejas rindu vispārīfilozofiskā jēga. To dzejnieka spalva iemūžinājusi vēl tālajā 1903. gada 3. jūlijā ar šokējošu virsrakstu "Tautas nāve":

Mēs iedzimstam jau šīnī dziļā
                               zinā,
Un visu dzīvi mums šie vārdi
                               skan,
Ikviens tos slepu tura mīklā –
                               minā
(RKRZ, 2. sēj., 164. lpp.).

Runa, protams, ir ne par Latvijas iedzīvotāju bioloģisku iznīkšanu. Iepriekšteiktā pareigojuma sakarībā kļūst saprotamāki hiperbolizētā dzejiskā prognoze par latviešu etnosa pakāpenisku integrēšanos "viscīlvēcē" kaut kad attālā nākotnē. Jo tāda ir vēstures virzības tendence, kam pakļautas visas pasaules tautas, un tā izriet no dzejola rezumējošām rindām:

Tiks beigās visas tautas nāvē
                               rautas,
Lai celtos atkal, cilvēcībā
                               skautas
(turpat).
Estētu var šokēt vēl neizkoptā
dzejas forma, stūrainās atskanās

"rautas" – "skautas" u.tml. Taču te tēlaini ieskicēta **nemirstības** jēgas izpratne. Tā visspilgtāk, šķiet, izteikta 1908. gada 14. maijā sace- rētā-dzeiļi "Nenīcība":

(RKZ, 2. sēj., 369. lpp.).

Tātad simt un tūkstošgades vēries, tautas, nācijas izrādīsies pārejoši fenomeni, bet cilvēcē visi uz mūžu saglabāsimies. Šāds nāksmības paredzējums, protams, nevarēja būt mierinājums metafiziskās shēmās domājošam patriotam, kas dziedāja "Tev mūžam dzīvot..."

Jānim Rainim kā izcilai personībai sveša provinciāla tuvredzība, nacionāla šauriba. Viņš traucās izziņāt un apgūt globālus procesus, prognozēt visas cilvēces objektīvās virzibas gaitu, lai no kopējām sakarībām izsečinātu savas tautas likteni. Dīžā latviešu domātāja atzinām var piekrist un var nepiekrist, bet tām ir visai augsta ticamības provere. Tās urda radošo domu par vispārcilvēcisko. Jo dzejnieks-meklētājs nespriež kā pašdarbnieks diletants, bet pasaules kultūras un vēstures pieredzi apguvis mākslinieks, modernās zinātnes atzinumos iedzīlnājies pētnieks, kas urdošā gara atzinumus prot ietērpt emocionālās poētiskās gleznās un simbolos.

Kādus apsvērumus varētu prestatīt tiem, kuri joprojām nievājoši kvalificē kā "utopijas" un "fantāziju" Raiņa futuroloģiskās meditācijas par tautu un cilvēces likteņiem nākamībā? Teiksim, kaut vai šo

Vispirms nav noliedzams, ka pie-pildījies Raiņa drosmīgais paredzē-jums, ka sabruks daudznačiju impērijas un notiks tautu "nokārtošanās nacionālās valstis", ko apliecina šī gadsimta skaudrā vēsture. Šodien LR valdošās aprindas diktī aicina latviešus pieņemt "vienotas Eiro-pas" ideju un varen dižojas, ka izdo-sies ieklūt Eiropas savienibā. Šīs koncepcijas un iestādījuma pamat-dokumenti tapuši pēc 2. pasaules kara – 1957. gadā noslēgtais t.s. Romas līgums par Eiropas ekono-misko kopienu un 1992. gada Eiro-

pas valstu noligums par Eiropas savienību. Latvijā pat ar likumu noteikts atzīmēt 9. maiju kā Eiropas dienu. Tikai diez' kādēļ LR politiķi un ideologi negrib atcerēties (un lepoties!), ka latvietis Rainis jau gadsimta sākumā paredzēja un atbalstīja domu par Eiropas valstu ekonomiskās un politiskās integrācijas neizbēgamību un nepieciešamību, meditējot par "Eiropas savienotām valstīm", "Federāleiropu" utt. Tā, protams, ir ipaša pētījuma tēma, un pie tās autors turpmāk piestrādās.

P.S.

Izlasījis R. Dobrovenska "Rainis un viņa brāļi" (R., "Karogs", 1999), esmu pierakstījis divus secinājumus.

Pirmais – principiālais. Tam
motto: **Dobrovenskis – mūsdieniņi**
Jankavs, pie tam kvadrātā, jo ir
daudzķārt "pārsplāvis" otra nelie-
tības un neslēpj savas simpatijas
pret sava laika sabiedrības atstum-
to jukušo... J. Jankavs neganti pro-
vocēja un insinuēja pret vēsturis-
kās LSD vadītājiem un dibinātā-
jiem, Raini ieskaitot – ar paša Raiņa
vēstulēm. R. Dobrovenskis nelie-
tīgi apgānījis visu "Jaunās strāvas"
un tās dvēseles J. Raiņa atstāto
idejisko mantojumu, kas dārgs ikvie-
nam patiesam Latvijas patriotam.
Un to viņš panācis, varmācīgi
iestūkēdams visu Raiņa daiļradi un
epistolāros materiālus paša sameis-
tarotajā Prokrusta gultā – izkropлотā
Latvijas vēstures koncepcijā, līdz
kādai neviens latviešu vēsturnieks
vēl nav aizdomājies.

Savu labvēlibu autoram izrāda ne tikai "Karogs". Ari attiecīgi tendēts lasītājs ("Rīgas Balss", 31.01.2000.) steidzas pateikties par "nopietni pārvērtētu" Latvijas vēsturi, sākot ar XI gadsimtu, un aicina šādā skati-jumā vērties nākotnē. Literāti, ari rainisti un vēsturnieki klusē vai izsakās diplomātiski. Bet nevarēs nesumināt, jō pēc lielās prēmijas, droši vien, sekos ordenis, tiks piešķirts LZA vai LU goda doktora vai loceklja statuss. Kurš iedomā-sies klauvēt pie zinātnieku sirdsap-zinas? ...

Otrs – par konkrētu, bet tipisku R. Dobrovenska metodoloģisko paņēmienu (triku!), kas liecina par "godprātīgā pētnieka" (sk. opusa 7. lpp.) nespēju vai negribēšanu dziļāk izprast notikumu jēgu, pat nepieminiņēt, ja tie "nespēlēs" pēc autora partitūras. Pieminēsu faktu, kas sašaucas ar manu meditāciju. Tiešām, kā raksta R.D., 1933. gadā Aspazija laikrakstā aizrādījusi, "ka Rainis vēl pirms Hitlera uzvaras vairākos rakstos un vēstulēs minējis **nacionālsociālismu** kā nākotnes ceļu, pa kuru neizbēgami ies visas tautas. Šī kustība došot jaunu atdzimšanu un patiesu **taisnību** tautu dzīvē". Taisnība, ka veciskā dzejniece neaptvēra nodarito ļaunu-mu. Līdz ar Raini zaudējusi kaut cik skaidrus politiskos orientierus un apjukusi, viņa būs miglaini atcerē-jusies, ka Rainis taču bija iestājies par nacionālo un sociālo taisnīgu-mu. Mēs piebilstam: un Rainis prata abas idejas **dialektiski** sintezēt, apvienot, kā tas izriet no mana raksta. Bet R.D. tas neinteresē, viņš naivajai dzejnieciem met sejā smagu apvainojumu: "Aspazija ir meloju-si". Neviens taču nešaubās, ka dzejā un replikās Rainis līdz pat savas dzīves pēdējam mirklim kaismi aizstāvēja demokrātiju, neatteicās no sociālisma ideāla un tādā izpratnē meditēja par savas tautas nākotni, presē un Saeimā deva pretsparu "melnajiem kuijiem", republikā plaukstošajām nacionālšovinisma ten-dencēm. Bet tas viss neinteresē R.D.

Romānā-kolāžā, kā atzist R.D., divas trešdaļas ir Raiņa teksta, pārējais no autora. Kas ir šis pārējais? Vai nu tajā ir satracināta neirastēniķa politiskas insinuācijas pret lieliniekiem, bolševikiem, vai faustiski plāgiātiskas fantasmogorijas, kurās autors – pseidomefistofelis – „piespēlē” Rainim savas provokatoriskās atzinās, ja tās nav izdevies pat šim meistaram izķeksēt no dzejnieka literārā mantojuma. Kas tam visam ir kopīgs ar *rainiānu*?

ARTURS PRIEDĪTIS

INTRIGU UN SENTIMENTĀLĀ MAZOHISMA APLOKĀ JEB OTRĀ LATVISKUMA ENCIKLOPĒDIJA

Zinātniskā biogrāfija ar šo romānu netiek aizstāta vai noliegtā. Es gribēju šajā grāmatā tuvoties mākslinieciskajai patiesibai par pagātni, kas vienmēr ir vēsturiskā romānistā mērķis.

Jūrijs Tiņanovs

Jābeidz ātrāk; jāmeklē *Ekermans*, lai glābtu vēl paliekas, jo cik ilgi tad tecēs avots.

Rainis

Lai arī cik karsti nebūtu šie mūsu sviedri priekš savas tautas apgaismošanas, tad tomēr ir vēl attīstītas publikas trūkums ik dienas sāpigi sajūtams.

Pietuka Krustiņš

Pirmā latviskuma enciklopēdija, protams, ir "Mērnieku laiki". Otrā latviskuma enciklopēdija tagad, protams, ir Roalda Dobrovenska montāža "Rainis un viņa brāļi".

Abas enciklopēdijas vieno tēma – latviskums.

Konstatējamas arī principiālas atšķirības.

"Mērnieku laiki" par pirmo latviskuma enciklopēdiju kļuva it kā stihiski bez abu brāļu speciālas piepūles. Romānu par enciklopēdisku simbolu pārvērtā pats etnoss, pateicoties savai pseidointelektuālajai un antiintelektuālajai vēsturei. Turpreti 1999. gadā publicētā R.D. montāža par otro latviskuma enciklopēdiju kļuva apzināti, autoram mērķtiecīgi atlasot un montējot tipiskākos materiālus. Tā ir abu latviskuma enciklopēdiju pirmā principiālā atšķirība.

Pirma enciklopēdiju sacerēja divi jaunlatvieši. Otra samontēja viens krievbalts (*Ad exemplum* vācbalts, vācbalti) jeb, kā šodien dažas ultramodernistes viņu slavē, Latvijas sabiedrības integrācijas paraugideāls. Tā ir abu latviskuma enciklopēdiju otrā principiālā atšķirība.

Trešā principiālā atšķirība ir sekojas.

R.D. piecus centimetrus biezā grāmata faktiski ir caurspīdīgāka par Kenča degunu. 654 lappusēs viss spīd cauri bez gaismas turēšanas otrā pusē. Tā, lūk, ir abu latviskuma enciklopēdiju trešā principiālā atšķirība.

Kā zināms, Kenča degunam gaisma spīdēja cauri tikai tad, ja otrā pusē

turēja gaismu. R.D. montāžas uztverei nekāda gaisma nav vajadzīga. Patiesībā montāžas saturs ir zināms no galvas, jo XX gadsimtā malts un grafo-māniški pārmalts daudzas reizes, izraisot alerģiju pret malējiem un pārmalto vielu. Bet visnepatikamākais – atbaidot no Raiņa un latviešu literatūras vispār.

Labi pazīstami ir montētāja literārie paņēmieni. R.D. literāri tehnoloģiskais arsenāls ir arhaisks un jau sen snauduļo poētikas perifērijā. Tā, pie-mēram, sapņa imitācija un autora tieša iejaukšanās vēstijumā (lasītāja visziniņa komandēšana) ir tik lielā mērā nodrāzti paņēmieni, ka šodien tos acimredzot var izmantot tikai visnelabojamākais diletants. Vispār grūti pat nosaukt, kurš literāri daudz maz izglītots autors XX gadsimta nogalē gribēs tos izmantot.

Tiesa, vienā ziņā R.D. var iepricināt lasītkāro latviešu sirdis. XX gadsimta beigās latvetis jau sen bija atradināts no tik biezām grāmatām. Pēc A. Upīša, V. Lāča, A. Sakses epopeju kulta 40.–50. gados neviennam vietējam prozaiķim nav bijusi pacietība tik ilgi nosēdēt pie rakstāmgalda.

Tolaik epopeju slavināšanu veicināja dažādi faktori: literārie un neliterārie. Piemēram, padomju darbaļaudis apbrīnoja epopeju grandiozos izmērus. Ari kritika toreiz vispirms akcentēja romānu vērienu un plašumu, un pēc tam tikai ideoloģisko efektu.

Nav izslēgts, ka vēsture atkārtojas. Bieza grāmata nepacietīgajā latviešu

"inteliģencē" var iedvest bijību ari bez izlasišanas. Turklat jebkurš latvetis to var droši slavēt bez klasiskās nenovidības, jo atkrit tradicionālā dvēseli veldzējošā skaudība, – par laimi biezo grāmatu sarakstījīs cittautietis. Neazmirsīsim mūsu pilsoniskās sabiedrības starplānī izplatīto pasakaini krāšņo domas konstrukciju: "Neesmu lasījis, bet uzskatu tāpat kā..."

Montāžas izdošana, saprotams, tika organizēta kā svarīgs notikums netikai R.D. dzīvē, bet visā "latviešu kultūras un valodas vidē". Par to liecina momentā piešķirtās prēmijas, slavas raksti, kori trallinātā atzinība, kritiskas analīzes ignorēšana.

Sastopoties ar pierasto slavināšanas māniju, neviens latviski tālredzīgs cilvēks, saprotams, neņemties montāžu izlasit un kur nu vēl nepieciešamības gadījumā kaut ko iebilst, apstrīdēt, noraidīt u. tml. Tāpēc visi kā viens "Mērnieku laiku" apbu-rošajā leksikā turpina skandēt, ka autors ir "gudrs uz visām pusēm" un viņa montāžai ir "nozīme kultūrhistorīgā ziņā".

Mūsdienās ir naivi brīnīties par tādu vienprātību. Jau pirmajā latviskuma enciklopēdijā par "visu cienīgu publiku" fiksēts: "Kad jau traki sāk iet, tad iet no vietas!"

Sava prāta bērnu pats autors dēvē par kolāžu un montāžu. Gods kam gods, viņš nenoliedzī, ka tikai vienu trešdaļu ir pats sarakstījis un pārējās divas trešdaļas ir norakstījis no citiem jeb, kā teiktu mūžien neazstājamais dārgais latviešu domātājs Pietuka

Krustiņš, norakstījis "iz tapinātas vielas".

Grāmatas anotācijā R.D. montāža dēvēta ne tikai par "biogrāfisko romānu", bet arī par "unikālu pētījumu". Tātad gan par literāro, gan par zinātnisko darbu.

Anotāciju, visticamākais, sastādīja izdevniecības "Karogs" darbinieces. Nekompetencei neklātos pievērš uzmanību, ja šajā "unikālibā" nebūtu iejaukts arī "slaveni pazistamais" montāžas autors.

Montāžā atklājās, ka arī pats R.D. dedzīgi pretendē reizē uz romānistu un zinātnieka pjedestāla virsotni. Turklat ne tikai pretendē, bet pasludina par nekur nederigu visu citu līdz šim paveikto. Viņa diplomātiskā pateicība priekšvārdā "loti daudziem" drīzāk ir viena no autora pretrunām, ar ko ir tik bagāta montāža.

R.D. skaidri un gaiši pārmet viņiem neiedzīlināšanos, neizpratni, virspusību un citus grēkus. Tā, piemēram, viņš bez maizākā kauna un visā nopietnībā apgalvo, ka pirms viņa neviens literatūrzinātnieks nav pievērsis uzmanību Raiņa sapņiem un nav mēģinājis tos iztulkot.

Viņaprāt literatūrzinātnieki, respektīvi, "analitiki, salicēji pa plauktiņiem, anatomi" ne tikai neprot tulkot sapņus, bet vispār neesot spējīgi tikt galā ar Raiņa mantojumu un tajā "aizziņogotajiem noslēpumiem".

Starp citu, R.D. pasāža par "aizziņogotajiem noslēpumiem" arī ir "unikāls" blefs. Izrādās, "aizzimogotie noslēpumi", par kuriem ilgi un diktī eksaltēti noslēpumaini (R.D. iecienītākā emocionālās "aizgrābšanas" maniere) čukstautors, faktiski ir no citu grāmatām sagrābstīti un sen apnikusi sentimentāli stereotipi pār Raiņa gariņajām "tragēdijām", "katastrofām", "krīzēm" "pašnāvibām" u. tml., kas drīzāk iederas sarunā par garigo nelidzsvārotību, bet nevis par radošās personības komplikētību.

Literatūrzinātnes un tajā skaitā t.s. rainistu necieņā R.D. (un viņa montāžas tiražētāji, un slavinātāji) faktiski turpina senu tradīciju. Viņam (viņiem) šajā ziņā nepienākas prioritāte.

Vizdegunīga, nihilistiska izturēšanās pret literatūras pētniekiem senajā latviešu profesionālajā kultūrā ir pastāvējusi vienmēr. Mainījusies vieņigi ir šīs tradīcijas intensitāte. Tā bijusi atkarīga no sekojošas likumsaka-

ribas: jo pelēcīgāka literatūra, jo augstprātīgāka nevērība pret literatūrināni, kura ir vainīga literātu talanta trūkumā un mākslinieciskajā impotencē.

Šī tradīcija uzplauka arī Raiņa laikā, un viņš par to atstājis daudzus precizus un aktuālus novērojumus. Montāžai tie neatspoguļojas. Montāžai ir citi uzdevumi. Montāža izdota nihilisma ziedulaikos. Montāža pati ir nihilisma produkts. Nihilisma dominēšana faktiski ir montāžas sacerēšanas un izdošanas pamatnosacijums.

Esmu pārliecināts, teiksim, 70. gados tāda vieglaprātība nebūtu iespējama, un jebkura izdevniecība manuskriptu būtu noteikti iedevusi kādam izlasīt. Bez šaubām, ja vien tas būtu bijis nepieciešams. 70. gadu apstākļos R.D. vispār nebūtu uzdrošinājies montēt un kur nu vēl kādam rādit savu montāžu. Par to nav ne mazāko šaubu.

90. gados mūsu literārajā kultūrā bija cita situācija.

Cita atmosfēra ir vispār mūsu kultūrā. Pašlaik latviešu kultūrā atkal valda visas iepriekšējās dzīves akla noliegtā un izsmiešana. Kultūru ir pārnēmis trūlā nacionālisma apmāts negativisms un konformistiska pieglamošanās trūlā nacionālisma apmātam negativismam. Arī montāža un apto virmojošais ļauni priecīgais "izrēķināšanās" zemteksts ir šī negativisma un pieglamošanās spilgts piemērs. Ari par to nav ne mazāko šaubu.

Tā, piemēram, jau 80. gados, kad iestājās viena no visdzīlākajām krīzem latviešu literatūrā, daži čakli redaktori/rakstītpratēji pa visu padomju Latviju lielījās, ka beidzot kritikiem ir aizbāzta mute.

Tā bija taisnība. Kritika tolaik patiešām strauji aplusa. Tikai tam bija cits iemesls. Latvijā kritika praktiski izbeidza pastāvēt tāpēc, ka gandrīz nemaz vairs nebija par ko rakstīt.

Latvijā literatūras un kritikas deficitis saglabājies arī tagad. Un mākslas deficitā laikā vienmēr un visur iestājās surogātu ziedulaiki.

Interesanti, ka līdz šim pret rainistiem tāpat kā pret literatūrzinātni visnevērigāk izturejās balto stārku ligzdas dzimušie mēnessērdzīgie dzejotāji un viņu pusmēnessērdzīgās pielūdzējas, kuru attieksmi pārnēmis un turpina R.D. Dzejnieciņi dzejotāji arī gribēja kaut ko savu un smalki dzīldomīgu atstāt aiz sevis par Raini.

Tāpēc tautai vajadzēja paskaidrot, ka tikai viņi ir spējīgi Raini pa istam izprast un smalki "interpretierēt".

Nav noliedzams, R.D. montāža ir "unikāls pētījums". Katrs teksts ir unikāla parādība pati par sevi, un tas pilnā mērā attiecas arī uz montāžu.

Un arī pašā montāžā patiešām ir unikālas lietas. Unikālas ir Raiņa un viņa radu biogrāfiskās paralēles ar Lenīnu un viņa radiem. Šīs mežonīgās paralēles vijas cauri visai montāžai. Saskaņā ar autora ieceri paralēles, pirmkārt, ir viens no centrālajiem sižetiskajiem motīviem. Otrkārt un galvenokārt, tās ir būtiski vienotas ar Raiņa personības un mākslas novērtējumu vispār. R.D. skubina Raiņa un Jaunās strāvas vērtējumā neaizmirst Lenīnu.

Ko var piebilst par R.D. mēra izjutu? Iespējams, tikai to, ka profesionālais sapņu tulkotājs savu mērķi diemžēl nav sasniedzis. Ar to viņam un viņa aptrallinātājiem ir jāsamierinās. Tādā garā var iet vēl tālāk, un "unikālisma" perspektīvas saglabājās. Raiņa dzīvi un darbu vēl var salīdzināt ar Hitlera un Stalīna dzīvi un darbu, var vilkt paralēles starp Aspazijas un Evas Braunas likteni. Hroniskā obskuranisma apvestu mурgojumu par Raini noteikti vēl var noformēt demontāžas un dekonstrukcijās, jo gan jau ari līdz mums nonāks postmodernisma triki un termini. Par Raini un Latvijas vēsturi var sarunāt vēl lielākas aplāmības. Ari šajā jomā nav pieliekams punkts. Atcerēsimies, jau Kencis prata vilku no meža "izmelot tādu pašu dzīvu un veselu ārā".

Izdevniecības "Karogs", pieliterāro un pseidointelektuālo aprindu jūsma par "unikāli" izdevušos Raiņa biogrāfiju un visas latviešu vēstures "fundamentālo caurlūkošanu" nepārprotami liecina par kroplās pārliecības samērā plašo izplatību un stabilitāti. Tas var šausmināt.

Šausmināt var arī šausmīgā neinformētība. Lenīns jau gandrīz divdesmit gadus arī sarkani tonētājā Austrumeiropā tāpat kā pārējā pasaulē ir visa rafinēti baismīgā un asīšainā etalonā un šajā ziņā veido savdabigu XX gadīsimta vēstures un kultūras konceptu.

Turklāt Lenīns nebūt nav ikdienīšķi elementārs etalonā. Gluži pretēji – ar Lenīnu salīdzina tikai ārkārtējos gadījumos. Ne kuru katru masu slepkavību ideologu un totalitārā režima maniaku salīdzina ar Lenīnu.

Ko esam ieguvuši ar montāžu? Esam noteikti pārspējuši Pietuka Krustīnu. Arī viņam ar morāli nebija viss kārtībā. Pietuka Krustiņš ieteica goda mielastā čangaliešiem dot sliktākus ēdienus nekā slātaviešiem. Pietuka Krustiņa atradisim arī citas kaites. Taču viņš nebija cinikis.

R.D. šodien palidzējis nonākt līdz tādai cinisma pakāpei, kad vienu no savas tautas izcilākajām personībām salīdzinām ar tāda līmena masu slepkavību ideologu un vadītāju kā Lenīns un uz šī salīdzinājuma montējam ne tikai Raiņa biogrāfiju, bet visas tautas vēsturi.

Bez šaubām, mums ir jārēķinās ar "spēles noteikumiem". Un noteikumi diktē, lai R.D. montāžā mēs saskatītu un apbrinotu divus portretus: "biogrāfiskā romāna" autora jeb beletrista portretu un "unikālā pētijuma" autora jeb akadēmika portretu (Latvija tagad ir iztapiģi pārvērsta par akadēmiku zemi, un arī R.D. noteikti tiks uzņemts un varbūt jau ir uzņemts akadēmiku pansionātā).

Abu portretu izveidei pietiek ar dažiem teikumiem.

Beletrista portretā faktiski pietiek ar vienu norādi. Protī, R.D. pieder pie tās beletristu šķirnes, kura zina citu cilvēku domas. R.D. zina, ko domāja Aspazija un Rainis. Mēs zinām, ka R.D. prot tulcot arī sapņus. Bet tas vairs nav tik svarīgi. Viņa reputācijā visu izšķir citu cilvēku domu pārzināšana.

XX gadsimtā vēsturiskajai un biogrāfiskajai prozai bija vitāla loma. XX gadsimtu vispār dēvē par vēsturisko un biogrāfisko romānu laikmetu. Šajos žanros daudzās zemēs (piemēram, Francijā, PSRS, Anglijā, Austrijā, Vācijā, vairākās Latīnamerikas valstis) tika gūti novatoriski panākumi, kas izpaudās stilistiskajos un poētiskajos atklājumos.

Šajā sakarā pieminēja arī Latvijas vārdu, jo Rēzeknē dzimis un uzaudzis viens no ievērojamākajiem biogrāfisko romānu autoriem – Jūrijs Tiņanovs. Viņa dzimtenē literatūrinātnieki no daudzām valstīm analizē vēsturisko un biogrāfisko prozu regulāri kopš 1982. gada, kad notika pirmie "Tiņanova lasījumi". Müsmājās, saprotams, tas gandrīz nevienam neinteresē.

Un tāpēc arī šī paradoksālā sakritība. Laikā, kad Latvijā koncentrējās J. Tiņanova un citu biogrāfisko romānu

"mākslinieciskās patiesības" spēks, "Rīgā, 1987.–1997. gadā" (tā iemūžināts 654. lpp.) tika montēts "biogrāfiskais romāns" tādā garā, it kā nekad nebūtu strādājis J. Tiņanovs, nebūtu viņa grāmatas par Puškinu, Gribojedovu, Kihelbekeru, vispār XX gadsimts nebūtu vēsturiskās un biogrāfiskās prozas laikmets. Rēzeknes pasākumos piedalījās N. Eidelmans, M. Čudakova, V. Kaverins, V. Novikovs, J. Davidovs, J. Lotmans un citi R.D. "kolēģi" – neaizmirstamu vēsturisko un biogrāfisko romānu autori. Viņu grāmatas ātri izpirka arī padomju Rīgā. R.D. tāpat kā anekdotē čukču rakstnieks laikam prot tikai rakstīt...

Vēsturisko un biogrāfisko daiļdarbu mākslinieciskajā vērtējumā pastāv noteikti kritēriji. Ciena daiļdarbus, kuru autori nekad neatspoguļo tēlu domas. Aspazijas un Raina domas varēja zināt tikai viņi paši – Aspazija un Rainis.

Mūsu slavenais beletrists R.D. tā neuzskata. Arī viņš zina, ko domāja abi dzejnieki.

Patiensībā R.D. zina visu. Viņš var dialogos "restaurēt" Raiņa halucinācijas. R.D. zina arī to, ka Raiņa "saišu saraušana ar kristiešu Dievu notika tajās dienās, kad Viņš bija pametis Jāni vienatnē ar virrietibas mošanās noslēpumu". R.D., iespējams, nezina vienīgi to, kāda ir viņa montāžas patiesības vērtība.

Akadēmīka portretam pietiks ar norādi, ka R.D. interesē vienīgi tipiski latvisķas intrigas ap Raini. Viņu pilnīgi neinteresē filosofiskās, vēsturiskās, kulturoloģiskās, socioloģiskās, estētiskās, literatūrinātniskās noīseses. Montāžā nav nekā no tās "internacionalās domu pasaules" (Aspazija), kādā visu mūžu dzivoja Rainis. Montāžā ir tikai uzvārdi un nosaukumi. Montāžā nav idejas, koncepcijas, garīgo meklējumu process.

R.D. neinteresē Raiņa intelektuālā biogrāfija – Rainis kā domātājs un mākslinieks. Raiņa dzejoļu krājumus un lugas viņš nosauc un tūlit kā padomju mācību grāmatā lakoniski raksturo "idejiski tematisko saturu, sižetu, kompozīciju, pozitīvos un negatīvos tēlus", lai pēc iespējas ātrāk atdotos savai istajai stihijai – kārtējās intrigas detalizācijai.

Jūrijs Tiņanovs uzskatīja, ka beletristika neatšķiras no vēsturiskā pētījuma ar autora "izdomājumiem" un viņa fantāzijas potenciālu. "Fantazēša-

na" nav biogrāfiskā romāna priekšrocība un spēks. Beletristika atšķiras no zinātniskajiem pētījumiem ar vēl lielāku cilvēka izpratni un iedzīlināšanos viņa dzīvē, satraukumu un kaismi par šo dzīvi. Ja biogrāfiskā romāna autors grib radīt mākslas darbu, tad viņam ir jārada sava literārā varoņa raksturs. Jo spēcīgāks būs raksturs, jo romāns būs mākslinieciski izteiksmīgāks un mākslinieciski patiesāks. Tāda bija Jūrija Tiņanova pārliecība. Kā zināms, tieši ar rakstura dzīlumu un vērienu izcelas viņa paša slavenie romāni par krievu dzejniekiem.

Jūrija Tiņanova pieejā ipaša slodze ir jēdzienam "mākslinieciskā patiesība".

Mākslinieciskā patiesība ir tas pats, kas zinātniskā patiesība. Protī, katrai no abām patiesībām ir sava vieta literārajā un vēsturiskajā apzinā. Mākslinieciskā patiesība klūs patiesa tikai tad, ja tajā iemiesosies vēsturiskuma izjūta un vēsturisko likumsakarību analīze.

R.D. montāžā ģeniāla dzejnieka un domātāja vietā atrodam intrigantu. Lasot montāžu, intrigas klūst it kā par latviešu vēsturiskās apziņas dzinējspēku un pamatsastāvdaļu.

Man ir aizdomas, ka R.D. tomēr tik tālu nav aizdomājies. Viņš negribēja parādīt un pierādīt, ka intrigas ir latviešu vēsturiskās apziņas dzinējspēks un pamatsastāvdaļa: Es tam neticu tāpēc, ka R.D. vispār tik dzīlas un nopietnas lietas neinteresē un nav pa spēkam. Manuprāt, viņš ir spējīgs runāt tikai par intrigām un sentimentālām izpausmēm, un tāpēc tā patik vienai latviešu daļai. Tas, ka intrigas ir latviešu vēsturiskās apziņas dzinējspēks un pamatsastāvdaļa, R.D. ir iznācis netišām.

Tā vien liekas, ka R.D. vājākā puse ir tā, kas visvairāk ir nepieciešama Raiņa laikmeta, dzejnieka mākslinieciskās un intelektuālās pasaules izpratnei un beletristiskām vai zinātniskām atveidojumam. Nepietiek vienīgi ar skolnieciski elementāru informāciju par notikumiem vēsturē, zinātnē, mākslā, padomju laika augstskolas dialektiskā un vēsturiskā materiālisma studenta priekšstatiem par sociālismu, sociāldemokrātiju, ideālismu, materiālismu, proletariātu, nacionālismu, nacionālo kultūru, valodu utt. Montāžā, piemēram, nav nekā no Raiņa Kopotu rakstu zinātniskā izdevuma 14. un 15. sējuma. Nav tāpēc, ka

tajos nav intrigas, bet ir tikai Rainis domātājs visā savā intelektuālajā varenibā.

R.D. ir apkopojis visas klasiskās intrigas ap Raini, pārvēršot savu montāžu par intrigu antoloģiju.

Klasikā ietilpst sieviešu (Raina mātes un māsu, Aspazijas un abu dzejnieku paziņu) "cīņa" par Raini – "viņa vai es...", mits par Doras un Aspazijas sacensību, lai saglabātu garigo ieteikmi uz Raini, supernaivais mits par to, ka bez Aspazijas mums nebūtu dzejnieka Raiņa. Intrigu klasikā tāpat ietilpst tādas tēmas kā Raiņa attiecības ar māsām, māsu attiecības ar Aspaziju, Aspazija un Jansons, Aspazija un Nina, Aspazija un Biruta Skujeniece, Rainis un Olga Kliģere un šīs tēmas modifikācija – Rainis un Mēnesmeitiņa. Un, protams, montāža izgrābojoši izrunāta Latvijas vēsturē un kultūrā viessvarīgākā parādiba un tāpat XX gadsimta beigās joprojām morāli vitālā Jansona "nodevības liepta".

Intrigu montāžas pacilāti radošajā darbā R.D. beigās tomēr pietrūkusi izturiba, jo 20. gadu intrigām viņš skopī pārskrējis pāri. Daudz niansētāk varēja apjūsmot intrigas ap valsts prezidenta vēlēšanām, izglītības ministra un teātra direktora krēslu, Nobela prēmijas piešķiršanas "projektu", kā šodien kārtīgs latvietis eiropeiski izteikto. Montāžas autors varēja plašāk pastāstīt par nacionālistu uzbrukumiem presē un viņu patoloģisko naidu Saeimā pret Raini.

Tā vien liekas, ka sarunā par Latviju 20. gados montāžas autors ir no kaut kā baidījies un pat atsacījies tulkoit sapņus, tiksmināties ap "aizzīmogotajiem noslēpumiem". Tā vien liekas, ka viņš tiecās kādam izdabāt un tekstu montēja atbilstoši zināmu lasītāju tendencei noklusēt jebkādas intrigas Latvijas Republikas varenajā latviskuma vēsturē. Tā, piemēram, montāža neatbalsojas Raiņa joprojām pārsteidzoši aktuālās runas Saeimā par valdošās kliķes cinisko un trulo attieksmi pret izglītību, kultūru, nacionālo un sociālo politiku.

Rainis daudzkārt sūdzējās, ka viņa dzīvē pārāk bieži "intrigas nomainījušas darbu". Tādās reizēs viņš glābiņu parasti meklēja dienasgrāmatā, kurai sīki visu izsūdzēja un tādējādi dienasgrāmatu pārvērta par intrigu hroniku. Dažos viņa dzīves periodos par intri-

gām ir vairāk uzzināms nekā par literāri radošām vai teorētiskām pārdomām.

Intrigu amplitūda bija dažāda, sākot no sikumaini sādziviskām līdz partejiski politiskām.

Par politiskajām intrigām Rainis bieži izteicās vēstulēs. Un, protams, viņa vēstuļu saturs kārtīgu latviešu rokās (piemēram, Jankava) atkal kļuva par jaunu intrigu iemeslu.

Daudzas intrigas (prēmiju piešķiršana, aktieru lomu dalīšana, ambiciozi stridi partijā u.c.) atspoguļojas latviešu presē. Rainis saņēma paziņu un "lasītāju" uzmundrinājumus. Uzmundrinājuma vēstules ne reti vēl vairāk sakaitīnāja, un Rainis sacerēja garas atbildes. Ne visas atbildes viņš uzskatīja par vajadzigu nosūtit, taču visas atbildes uzskatīja par vajadzigu saglabāt vēsturei, kurai it kā vajadzēja dzejnieku vislabāk saprast un visās intrigās pilnā mērā attaisnot. Šajā ziņā pagādām Raiņa sapnis nav piepildījies. "Vēsture" vēl nav viņu centusies attaisnot un līdz šim ir tikai pārsvarā tiksminājusies par intrigām.

Rainis par savu gribasspēku "darbam" nemēdza izteikties. Tā esamība viņam laikam bija pati par sevi saprotama izpausme. Viņš žēlojās par intrigantu nodarītājam sāpēm un atņemto energiju. Rainis nevarēja paredzēt, ka šīs žēlabas (un intrigas) "vēsture" pārvērtīs par galveno viņa garīgajā satvarā.

Pazīstami ir Jūrija Lotmana vārdi par Puškinu – "cilvēks bez bērnības". Puškins nemilēja atcerēties savu bērnību. Viņa autobiogrāfiskās refleksijas sākās ar Liceja posmu. Savai bērnībai Puškins neveltīja dzejoļus.

Raiņa piezīmēs un daiļdarbos ir sastopama bērnības tēma. Tomēr konstatējama zināma līdzība ar Puškinu – "cilvēku bez bērnības". Lasot piezīmes un dzejoļus, ne visai gribas ticēt, ka tekstos atspoguļojas reālitāte un ka Rainis vispār vēlas daudz runāt par savu bērnību. Jo Rainis kļuva vecāks, jo sentimentālākās krāsās viņš "atcerējās" bērnības notikumus.

Rainim vispār nepiemīt sentimentālisms, un viņš nemil sentimentalitāti. Postjaunlatviešu sentimentālo pseidotautiskumu viņš tādā mērā izsmēja, ka R.D. par to savā montāžā baidījies atgādināt, lai lieku reizi nekaitinātu mūsdienu tautismā apsēstās dvēselēs. Latvieši nekad nav milējuši Raiņa "Pusideālistu", ko daudzējādā ziņā arī

var uzskatīt par latviskuma enciklopēdiju.

Ar gadiem attieksmē pret savu bērnību Rainis kļuva sentimentāls. Bērnības materiālam bija lietišķi konstruktīva loma autobiogrāfisko romānu plānos 90. gadu beigās un arī Kasparo. Romānu uzmetumos uz savu bērnību Rainis raudzījās kā uz noteiktu etapu cilvēka idejiskajā ģenēzē. Savas izjūtas bērnībā viņš modelēja kā dotā laikmeta cilvēku idejiskās atstības tipisku materiālu.

Rainis nevienu romānu neuzrakstīja. Viņš sacerēja dzejoļus par bērnības tēmu. Dzejoļos, kā tas poēzijā pienākas, pirmajā vietā ir literāri poētiskā ekvilibrīstika, bet nevis faktologiskā precīzitāte. Rainis bērnības tēmai izvēlējās skaistu un visiem emocionāli tuvu simbolisko vadmotīvu – Sauli. Tāpat izvēlējās romantiski sentimentālu leksiku un stilistiskās figūras. Piebilstams, ka līdzīgi rikojies arī R.D., montāža poētiski vilinoši, bet faktologiski pilnīgi nepamatoti nosaucot "Rainis un viņa brāļi".

Daiļliteratūrā vienmēr eksistējusi bērnības tēma. Ne reti šīs tēmas galvenā realizācijas forma bijusi bērnības vairāk vai mazāk romantiska un sentimentāla idealizācija. Šī forma arī Rainim 20. gados šķita vissimpātiskākā.

20. gadu vidū, kad sacerēts bērnības epus "Saules gadi", Rainis patiesībā nevis pievērsās bērnības tēmai, bet izpildīja žurnālu izdevēju notēktu pasūtījumu – sagatavot autobiogrāfisko darbu par bērnību.

Lai kā viņš vēlējās radīt "ne dzeju, bet patiesību", galu galā rezultātā radās tikai dzeja un "biogrāfija pants", bet nevis "patiesība". Rainis, kā viņš pats teica, autobiogrāfiskajā epā daudz ko "izdomāja un piedomāja klāt". Jau pirms R.D. "biogrāfiju pants" XX gadsimtā daudzi izmantoja kā faktu bāzi par Raiņa bērnību. No tā nav pratis izvairīties arī "unikālās" montāžas autors.

Rainim vienmēr bija simpātiska romantisma tradīcija attieksmē pret radošo personību. Kā zināms, romantisma laikmetā pastāvēja radošās personības mitoloģija jeb mitoloģiskā shēma, saskaņā ar kuru Rainis "vēsturei" piespēlēja dažādus biogrāfiskos materiālus. Minētā mitoloģiskā shēma paredzēja, ka, piemēram, dzejnieks nepārtrauktī izjūt vientulību, vilšanos, vienaldzību pret dzīvi un tās

baudām. Viņam nav sveša priekšlaicīga "gara novecošana", draugu nodeviņa un apmelojumi, dzimtenes-cietuma pamešana un došanās nezināmā svešumā. Raiņa piespēlētos materiālus XX gadsimtā daudzi izmantojuši, un mūsu beletrists R.D., kuram beletristika nav profesija, bet gandianoze, nav pirmsais šajā jomā.

Rainis, protams, nebija pats lab-sirdīgākais cilvēks latviešu literatūrā. Labestība, saudzīgums, iejūtība arī prasa noteiktu cilvēcisko talantu. Rainim pilnā mērā tāds talants nepiemita. Viņš bija samērā godkārīgs, paštaisns, patmīlis. To, piemēram, apliecinā viņa dienasgrāmatas. Dzīvē to redzēja daudzi viņa līdzgaitnieki, taču prata novērtēt tikai gudrākie – Aspazija, P. Stučka, J. Jansons, F. Cielēns, Z. Mauriņa, P. Dauge, A. Deglavs, M. Valters. Gudrākie pret minētajām dzejnieka ipašībām prata kritiski izturēties un nekad tās neuzskatīja par galvenām iezīmēm Raiņa personībā. Gudrākie centās objektīvi respektēt intrigas un intrigās ievilinātā cilvēka reakciju.

Gudrākie nepārtraukti Raini aicina tik dzīļi nepārdzivot citu nekaunību un negodīgumu. P. Čaadajevs mācīja jauno Puškinu ignorēt skaudiņu un intrigas, kas vienmēr nostājas liela mākslinieka ceļā. Rainis pats to saprata, un arī viņam bija savi Čaadajevi.

Raiņa biogrāfiju šodien diemžēl grūti iedomāties bez sentimentālas eksaltācijas. Pie tā Rainis pats lielā mērā ir vainigs. Tāpēc nav jabrīnās, ka R.D. materiāla atlases un komentāra logiku nosacīja ne tikai intrigas, bet tāpat Raiņa paša sava jutekliskuma akcentēšana un poetizācija, kas daudzkārt sasniedza kulmināciju īpatnā sentimentālā mazohismā – apzināti sakāpinātā un pārspilētā pašnosodījumā. Tas tika ipaši provocēts, un to pavadija pašķīsmīnāšanās par savām "mokām".

Esmu pārliecināts, daudzkārt šim sentimentālajam mazohismam bija tikai literārā funkcija, proti, Rainis vingrinājās apziņas plūsmas tehnikā un mācījās literāri formulēt uzbudinājumu un slimīgu rosīgumu. No šī viedokļa, piemēram, vērtējami daudzi ieraksti jaunības dienasgrāmatā.

Raiņa sentimentālā mazohisma "metode", saprotams, vilina daudzus latviešus vairāk nekā dzejnieka intelektuālā bagātība, Raiņa uzskati

dzejas un drāmas teorijā, par ko, piemēram, montāža klusē.

Beletristam R.D. neko it kā nedrīkstam pārmest. Viņš rakstīja noteiktam lasītāju kontingen tam un tā sajūsmīnāšanai. Un pirmām kārtām viņš Raiņa biogrāfiju montēja priekš latviešu, bet nevis priekš krievu lasītājiem.

R.D. drīkstam pārmest sekojošo. Viņš ne tikai nav pratis saskatīt Raiņa "metodes" jēgu un īsto vietu dzejnieka personībā, bet vispār to pārspilē un ar dedzigu entuziasmu tiecas izdarīt "globālus" secinājumus. R.D. nemitīgi izsakās par kaut kādām mistiskām "traģēdijām" un "katastrofām", kuras iesākās jau pirms Raiņa piedzīšanas. R.D. nemitīgi aicina uzskatīt, ka Rainis patiesibā bija cilvēks ar "pirms dzīšanas ievainotu dvēseli" un "zināšanas par visiem savas tautas gadīsimiņiem bija dzivas viņa asinīs". R.D. norāda, ka tikai tādi beletristi kā viņš var Raiņa gēnu atmiņu "izdabūt no tiem bezdībeniem, izvilkst un salīkt pa sastāvdaļām, atburst, izņemt no tās pirmatnējos esamības pieskārienus".

Lasot montāžu, pakāpeniski kļūst saprotams, kāpēc R.D. bija vajadzīgas mežonīgās paralēles ar Ķeņīnu.

Pirmkārt, protams, lai "atmaskotu" Raiņa un Jaunās strāvas vainu sociālisma "ievazāšanā" nevainīgo latviešu prātos un dvēselēs. R.D. izkalpīgi pārskata latviešu vēsturi, kurā viss gaišākais esot bijis vienots ar nacionālismu, viss melnākais – ar sociālismu.

Otrkārt, lai Raiņa bērnību un visu pārējo dzīvi pārvērstu par mitoloģisku fetišu – sentimentālu stereotipu. R.D. bieži citē padomju laika memuārus par Ķeņīnu. Memuāros lielā vispasaules revolūcijas vadoņa bērnību (visu dzīvi) sentimentāli idealizēja un poetizēja.

Rainis daudz pievērsās mazas tautas un tajā skaitā latviešu tautas mentalitātei jeb tam kultūras konceptam, ko mūsdienās dēvē par etnisko identitāti. Kā parasti, viņa pārdomas balstījās uz plašu vēsturisko kontekstu un vēsturiski salīdzinošo materiālu. Piemēram, no pārdomām par Latvijas, latviešu pagātni un etnisko identitāti sastāv abi bieznie 14. un 15. sējumi. Minētās pārdomas Rainis vienmēr uzskatīja par savas biogrāfijas sastāvdaļu.

Par savas biogrāfijas neatņemamu sastāvdaļu Rainis uzskatīja arī pār-

domas par spējigu un talantigu cilvēku likteni mazā tautā. Šajās pārdomās, bez šaubām, viņš pamata balstījās uz savu pieredzi.

Rainis rakstīja, ka mazo tautu fatāla stīhija ir vienādi domājošo vienotību un filistru konsolidācija. Šīs vienotības un konsolidācijas galvenā sūtība viņaprāt esot talantu un "gēniju" iznīdēšana jau iedīglī un ceļa sākumā. Mazās tautas nemīlot talantīgus cilvēkus, kas izceļas pārējo "masā".

Viena no Raiņa iemīlotākajām filosofiskajām tēmām bija individu un sabiedrības attiecības. Viņš pats izbaudīja šo attiecību populārāko formu – konfliktu. Raiņa konflikts ar sabiedrību ir pastāvējis vienmēr ne tikai viņa paša autorefleksijās, bet arī daudzu latviešu priekšstatos.

Nākas vēlreiz atkārtot, R.D. montāžā par tik pārgudrām lietām nav runāts. Montāžā nav runāts par centrālajiem jautājumiem Raiņa biogrāfijā. Montāžas autoru neinteresē Raiņa pārdomas par mazām tautām un to perspektīvām cilvēces nākotnē, individu un sabiedrības attiecībām, talantīgo cilvēku likteni latviešu sabiedrībā utt.

R.D. acimredzot "Viņš" nav lēmis "strādāt ar galvu un spalvu" kā bija lēmis strādāt Pietuka Krustīnam, "vadot savu tautu caur attīstības tuksnesi uz izglītības saules kalniem".

R.D. laikam ir lemts strādāt tikai ar "spalvu". Mūsmājās šodien arī tas nav maz. Tas ir labi, ka nav "strādāts ar galvu". Faktiski tas ir pat ļoti ļoti labi, jo tūlīt visi sāk saukt par rakstnieku un integrācijas paraugideālu. Tūlīt var saņemt ordeni, kļūt par doktoru, akadēmiķi un, ja laimēsies, vecumdievās saņemt pat kārtīgu pensiju minimālai iztikai, ko sociālisma "ievazātāji" Rainis un pārējie jaunstrāvnieki nemaz nesolīja savās sociālā taisnīguma utopijās dārgajai tautai.

Ja būtu "strādāts ar galvu un spalvu", montāžas liktenis noteikti būtu savādāks, un mums nebūtu izdevība saskaņā ar lielisko vietējo tradīciju noslēgumā vienoties senpazistamai kopdziesmai:

"Tādas meitas es milēju,

juhai di, juhai da,

Kurām vaigi sarkanbalti,

juhai di ai da!"

Gratulēju Tevi, Rodik!

MŪSDIENĪGA FANTASMAGORIJA

Nevaru klusēt, pārlapojis Tavu dzeltenzili vākoto foliantu par dzejnieku un viņa brāļiem. Un vai zini, kaš Tevi sumina un uzrunā mīlvārdiņā? Neviens cits kā Tevis paša atzītais skolotājs, kura sekmīgākais māceklis nu ir pārspālvis nelietības prasmē savu idejisko tētuku, batjušku – teiktu tavējie. Tas ir, mani, vēstures annalēs iemūžināto provokācijas gēniju Jāni Jankavu, īsāk – Jankavjāni. Jā, skauģi apsaukā mani par ļaunuma ģeniju. Tāpat kā Jūdu, Kangaru un Āzeifu. Bet bez viņiem būtu pliekana (kā zupa bez sāls un pipariem!) gan pirmo kristiešu, gan seno latviešu, gan krievu revolucionāru vēsture. Lūk, sinok, kādas mentāli radnieciskas plejādes sekotāji mēs esam: senjūds, latvietis, slāviskais jūds. Šajā slavenajai trijotnei, jej bogu, pievienojos ari es, dienēdams te, Svētajā Pēterpilī. Vēsturnieki muldās, ka es esot nolīcis karoti Pītera trakonamā 1918. gadā. Lai iepūš man – karoti gan, bet ne dvēseli. Tā joprojām mīt starp Jums, kaut pie rakstīta Ziemeļu Palmīrā, kur atduzas Jankavjāna kauliņi. Tā nu es – jauneklis Jēzus vecumā – klīstu kā astrāls rēgs Ļevas krastos, reizēm iemetot aci dzimtajā pusē un ieskājot, vai te nav uzradies kāds jankavisma apsēstais. Tu – grandiozs piemērs un apstiprinājums tam, ka Jankavjāna gars joprojām eksistē!

Dikti ceru, pat esmu pārliecināts, ka ari Tu, Rodik, būsi tīcis vajā no liekās nastas, ko morālisti sauc par sīrds apziņu, apmainot to pret mūžigu slavu un dzīvošanu. Un, būlin, būsi pievienojies mūsu nemirstīgo kodlai? Neņem galvā, ka man reizumis pasprūk kāds jauno slāvu žargona vārdiņš. Tev kā rusakam ar kvalitātes zīmi tie nevarētu griezt ausis.. Spriežot pēc Tavā loskutulupatu kolāžā meistarīgi inscenētiem spiritiskajiem seansiem starp

Dzejnieku un Mefistofeli, Tu notice-si astrālajam atgadījumam ar mani un manai virtuālajai eksistencei, par ko nešaubās ari jenķu kinotaistījā.

Es, protams, nevaru sacensties provocēšanas mākā ar Tevi, dēlēn. Tu proti tik farizejiski galanti nosvērt lasītāju savā pusē! Kaut vai ar šo teikumu: Sak', es, Mefistofelis patiesībā esmu pats Rainis, viņa apslēpto tumšo domu pauđējs. To domu, kuras dzejnieks neesot fiksējis savā daiļradē, vēstulēs, die-nasgrāmatās, bet kuras uzminējis opusa autors. Saprotu, ka Tavai kolāžai, Rodik, ticamu oriģinālu fragmentru ir pietrūcis un Tev pienācies inscenēt murgaini spiritiskos seansas ar Mefisto. Rets lasītājs, varbūt vēl kāds dzīvais rainists, apjautis, ka Tu šais seansos, prasti runājot, blefo, piespēlēdams dzejniekam kārtējo insinuāciju pret jaunības draugiem un latviešu sociāldemokrātijas vadītājiem. Piemēram, cik apbrīnojamī ticami Tu centies uzrīdit Raini P. Stučkam un V. Ķēniņam. Pie tam divreiz. 1915. gadā, kad šie it kā bijuši gatavi atdot Kurzemī vācu ķeizaram, un 1918. gadā, kad Brestā – ari it kā – atsacījušies no Latvijas. Kurš atcerēsies J. Raiņa Rakstu akadēmiskā izdevuma komentāros aprādito, ka dzejnieks, apjautis savu ālošanos patiesas informācijas trūkuma dēļ, nav publicējis satraukumā uzmestās dzejjas rindas šo notikumu sakarā!

Tālāk – isi pats par savu veiku-mu. Lai jaunā paaudze uzzina patiesību un tikai patiesību par Jankavjāni, tādējādi apjauzdami ari Tavas identās likteņgaitas. Pirmā pasaules kara priekšvakarā es, nelegālists, Rīgā iekritu cara ohrankas lamatās. Visādi plātizeri skandina, ka cietumā es esmu kļuvis par žandarmērijas aģentu. Žandarmi man esot piespēlējuši "Jaunās strāvas" tiesas procesa protokolus, lai,

publicējot tos presē, atmaskotu Jāni Jansonu-Braunu kā nodevēju un līdz ar viņu visu Latvijas sociāldemokrātijas galotni. Ar šādu noteikumu mani izlaiduši no cietuma. Tā lietas izskatās tikai no virspuses. Iekšēji es savai renegāta misijai biju nobriedis kopš 1909. gada. Nelabvēli apgalvo, ka tieši no šī laika es esot nojūdzies. Matīj tvoju! Tikai Tu, Rodik, – spiritisma meistars! – notice-si, ka kādā naktī pēc baigās dropes pie manis bija iekāpis pats Tumsas valdnieks. Velnīški dievišķais Mefisto, kas, ļaunu gribot, labu izdara. Viņš, pagāns, bija izskaitlojis manu vājo vietu – slavas kāri. Un pareizi man toreiz ieklārēja: revolūcijā un literatūrā Tu, Jankavjāni, laurus neplūksi. Tev priekšā Stučka, Jansons-Brauns un Rainis. Mūžigu palikšanu ļauzu prātos Tu iegūsi un Tavu vārdu iemūžinās vēstures lappusēs, ja ar skandālu nogāzīsi po pjedestāla šos tautas pielūgtos elkus. Tas ir, ja nomelnošot latviešu acis siciāldemokrātiju, kuras ideo-loģija tolaik valdīja Latvijas iedzīvotāju vairākuma prātos, kā to atzinuši pat E. Virza, E. Brastiņš un A. Kroders. Klausies vien: šie ģēķi-sociķi solīja antiņiem uzceļt taisnības valsti tepat uz zemes, lai debesis un elle paliktu bez atbilstoša kontingen-ta. Tādiem bija jāaizbāž mute, un es tam gatavojos. Par šo darbiņu āžakāja man garantēja mūžigu slavu un dzīvošanu vēstures annalēs. Tu, Rodik, trāpīgi piemini, ka es savus cēlos nodomus neturēju zem atslēgas un par tiem rakstīju, piemēram, sačākstējušam Āronu Matīsam. Protī, ka ar vienu bliezienu izsitišu no ierindas trīs galvenās personas latviešu sociāldemokrātijā: Jansonu, Stučku un Raini. Un, kad radās izdevība, nepalaidu to garām.

Protams, salīdzinot ar Tevi, baigā folianta radītāju, es tāds pusideālists vien esmu izrādījies. Mani sacerē-

jumi un insinuācijas presē – štrunts pret Tavu klasiku. Publicēju avīzē žandarmērijas protokolus un Raina neapdomīgi rakstītās vēstules, kurās šis man, mīlajam brālim, žēlojās par jaunības draugiem jaunstrāvniekiem. No šiem materiāliem centos uzvandīt publisku skandālu, uztiepot nodevības grēku jaunstrāvnieku tiesas procesā (kā ari Tu to dari!) populārajam sociāldemokrātu literātam J. Jansonam. Skandāls it kā iznāca, bet maz kas man noticedēja. Sociķi pat kļuva populārāki. Vienīgi Rainis, var teikt, palika pie sasistas siles.

Tu, čomīn, esi mācījies no mana fiasko: rikojies rafinētāk un vērienīgāk, esi atradis iespaidīgāku un kulturālāku kompromata piespēles metodi – tai var noticedēt pat inteliģents. Redz', cik gudri Tu uzpūt no Raiņa – Aspazijas un Doras un Pētera Stučku ģimeņu strīdiem, aizskārumiem un pārpratumiem partijas (kuras gan vēl nebija jaunstrāvnieku laikā) kliķes vīru zemisku sazvērestību pret... Jāni Pliekšānu, vēlāko dzejnieku Raini. Lai pazudinātu, novāktu no ceļa konkurēntu, kurš pretendēja uz "sociāldemokrātijas tēva" lomu Latvijā. Atlasot kolāzai fragmentus-ielāpus, Tu izvēlies neskaidrākās vietas no Raiņa un Elzas-Aspazijas rakstiem un piezīmēm, trūkstošo "piekomentējot" pats. īpaši esi respektējis Elzas viedokli, kaut reizumis kā "objektīvs pētnieks" esi pieķēris viņu melos, mistifikācijā un dēvējis par talantigu raganu. Tu, Rodik, viedi sludini, ka bez Elzas-Aspazijas nebūtu atraisījies Raiņa mākslinieciskais talants. Es piebildīšu: nebūtu uzliesmojis, bet ar laiku izplēnējis pārpratumu pilnais konflikts starp dzejnieku un viņa brāļiem. Redz', viena pagale nedeg! Un Elza prata laikā uzšķilt uguni, piemest iekurīnus, lai uzkuriņātu jaunu niknuma lēkmi reiz pa reizei no naida pārgurušajam un izligumu alkstošajam Jānim. Dusmas gan pret mīlmāsiņu Doru, gan viņas dzives biedru un paša jaunības draugu Pēteri. Gan greizsirdības lēkmi pret veiksmīgo literātu Jāni Jansonu, kurš – drānkis

tāds! – bija atļāvies aplidot Elzu Rozenbergu.

Būs jāsamierinās, ka Tu, sinok, ignorē manas toreizējās insinuācijas pret Raini – visas tās sociālisma šūras uzraudzētāju Latvijā. Toties, lai slava Tev, lai slava Tev! – Tu esi neglābjami sagandējis visu "Jaunās strāvas" literāri idejisko mantojumu un tās darbiniekus. Patriotiskie latvju zēni patrieks šos, tā teikt, ar sūdainu koku no kultūras mantojuma tempļa. Tas taču vienreizējs veikums! Ne vai kāds latviešu inteliģents būtu spējīgs izperēt tādu nejaucīgu vanckaru. Nejēm galvā, Rodik, ja kāds tomēr iedrošināsies bilst kritisku vārdu. Lai šūc pie "beņi feņi", kā mil izteikties poets, piena apdziedātājs. Tevi kā mūris balsta impozantas nacionālkundžites gan fondos, gan pāremiju komisijās. Paskat', drīz Tev tāpat kā Borisam kritīs kāds blēmbuks, korefeji kastrificēs – pfū, nostrificēs! – Tavu loceklību kādā gudro ānšaltē. Tad Tev nāks klanīties arī nopietni zinību vīri, kuri līdz šim klusē. Ne tikai tie no kaķu mēneša 16. datuma svinētājiem, kuri Tev jau pierakstījuši Latvijas vēstures jaunas koncepcijas prezentētāja godu un nākamības pareģoņa lomu. Par pareģošanu es teikšu tā: spējas pareģot un veikt citus mēlnās māģijas darbus Tu esi mantojis no manis, no savas batjuškas. Vai tas nebiju es, kurš pirmais mefistofeliskā prāta skurbumā pareģoja sociķu nelietības un fisko, kad šie būs nonākuši pie varas? Tu, slava bogu, manu prioritāti šai lietā nenoliedz. Un esi pirmais, kas izkliedza tai trakai, trakai pasaulei viedos vārdus: "Jankavam bijusi taisnība biežāk kā netaisnība!" Vēlreiz tencinu un gratulēju. Rainiānas romantiķi nu ir šokā un, cerams, tik ātri neatzirgs.

Vēl tikai piebilde pie Tavas kankarkolāžas. Tajā pieminēti un skrupulozi izķidāti daudzi Raiņa brāļi. Bet kādēļ atnem man izpelnīto godu – saukties par galveno starp dzejnieka milētiem un nīstiem brāļiem? Taču Jankavjānis (nevis Stučku Pēteris vai Jansonu Jānis) nemts

par brāļu-nodevēju prototipu drāmā "Jāzeps un viņa brāļi"...

Zini, ir apnicis mūžīgi klimst pa pasaulei ceturtajā dimensijā, kaut galvu apmirdz nemirstīgas slavas oreols. Tu esi vienigais, kas mani patiesi iepriecinājis pēdējā pusgadsimtā – pēc varmākas Staļina nāves. Pietiks ar. Tagad lūgšu Likcepuri, lai lauž ligumu, lai atlaiž mani, tā teikt, pelnītā atpūtā. Kad pusnakts klāt – maskām jākrit... Ja svētais Pēteris aizliks šlagbaumu Paradizes vārtiem un iekšā nelaidīs, sildīšu kauliņus pie pekles guns, pavadot vecumdienas. Melnajam ercenģelim būtu, pēc visiem ruļļiem, mani jāatvajina no zemes misijas: jankavismam ir beidzot radies cienīgs mantinieks. Viņam tagad esi Tu, Rodik, modernais Jankavs. Ja arī Tu, bļin, nojūgsies, nemet plinti krūmos. Turpini iesākto, sekmes būs. Kā teicis kāds mūsu idejiskais šefinš, jo trakāki meli, jo vairāk tiem noticedēs. Latvijā Tev plašs darbalauks. Tie letiņi vēl krietni jādīda, lai pareizi apjaustu savu dumpīgo un asiņaino pagātni. Holokasts ir štrunts. Tu, Rodik, pareizi piemini vecos streķus. Ja šie 1918. gada 7. jūlijā nebūtu izručījuši Lēninu, paglābuši Padomes, tad 20. gadsimta vēsturi rakstītu savādāk. Tur Tev taisnība. Kak pitj datj! – ar balto durķiem un sabiedroto lielgabaliem būtu uzstutēta un atjaunota lielā nedalāmā matuška-impērija, kurā mana kaluma ļaudim tiri labi dzīvojās. Man' un Tev, es teikšu, ir nosplauties par šādām tādām baltiešu erzacrepulkām, un tiem Rietumos tāpat...

Vēl varētu daudz mēlot, apjūsmojot Tava dzeltenzilajā opusā izbārstītās melnās atzinības pērles. Varbūt citreiz? Nu tad, kā dziedājuši Hamleta kaprači: "Un lai ir man un lai ir Tev uz elli ceļš!"

**Dzīļā cieņā, Tavs kolēģis
Jankavjānis.**

**2000. gada 1. aprīlis.
No ceturtās dimensijas.**